O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev

Milko Matičetov

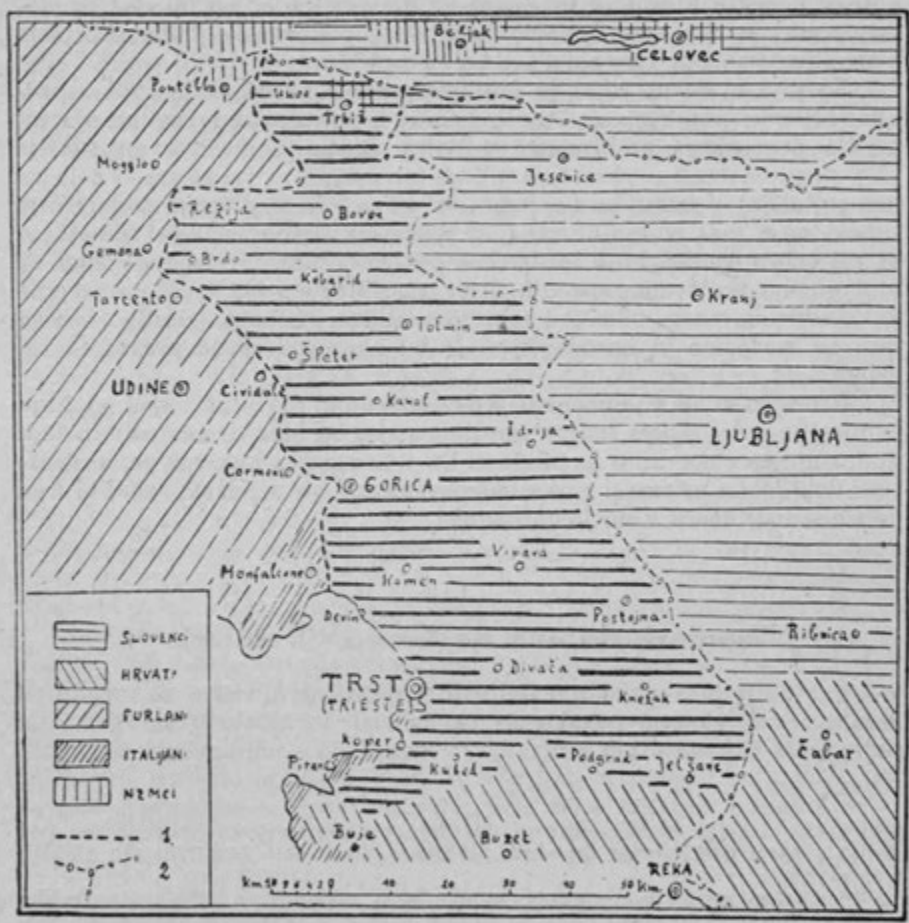

Zapadno slovensko ozemlje (krepko črtkano).

1. Slovensko-romanska jezikovna meja — *La limite linguistique slovèno-romane.*
2. Državne meje 1918—1941 — *Les frontières politiques entre 1918—1941.*

Slovenci, o katerih tu razpravljamo, živijo na obsežnem ozemlju, ki je bilo v raznih dobah razkosano tako, da enotnega imena nima. Za Valvasorja je n. pr. do same etnične meje na jugozapadu — do Štivana — segala »Kranjska«. Na starih zemljevidih se »Furlanija« zajeda v osrčje Vipavske doline. In tako dalje. Izraz »Primorje« z raznimi izpeljankami se naslanja na avstrijski »Küstenland« ter bi lahko dovedel do zmed: iz tedanjega Primorja so bili namreč izključeni bistriški okraj, del gornjega Krasa, Pivka, nekaj Vipavske, Idrija, Beneška Slovenija in Kanalska dolina. Oblika »Julijska krajina«, ki se je uveljavila med dvema vojnama po uradnem »Venezia Giulia«, je težko sprejemljiva poleg drugih razlogov zato, ker ne obsega Beneške Slovenije in Kanalske doline. Da bi ne bilo nejasnosti, imenujem vse Slovence zapadno od bivše jugoslovansko-italijanske meje s skupnim imenom zapadni Slovenci.*

Po prvi svetovni vojni je bilo etnografsko preučevanje med zapadnimi Slovenci praktično onemogočeno zaradi političnega in kulturnega zatiranja slovenskega prebivalstva v Italiji. Etnografi iz bivše Jugoslavije niso mogli navezati neposrednih stikov (predpogoj za vsako resno delo na tem področju) s pokrajino in ljudstvom, ki je bilo za državno mejo. To je v neki meri tudi pojasnilo, zakaj v prvih šestnajstih letnikih »Etnologa« ni niti enega članka, ki bi bil izrecno posvečen kakemu etnografskemu ali folklornemu problemu zapadnih Slovencev. Medtem ko so imele severne in vzhodne slovenske obmejne pokrajine odlično strokovno glasilo v »Časopisu za zgodovino in narodopisje«, je bil slovenski zapad prepuščen samemu sebi.

Danes se to ne sme ponoviti. Ko se zapadnim Slovencem spet odpirajo možnosti vsestranskega kulturnega delovanja, bo brez dvoma oživelo tudi zanimanje za etnografijo in folkloro. Če je slovenski zapad n. pr. v Štrekljevi dobi lahko tekmoval z ostalimi slovenskimi pokrajinami, zakaj bi tega ne storil tudi danes v novih razmerah!

I.

Zgodovinski oris do konca 19. stoletja**

Kakšno je bilo vsakdanje življenje slovenskega ljudstva na zapadu od naselitve v 7. stoletju nekako do 14. stoletja, lahko samo ugibljemo na podlagi nič kaj zgovornih arhivalij. Iz redkih slučajnih omemb, iz kupnih

* Korošci v Kanalski dolini sicer pripadajo severni slovenski veji, toda po prvi svetovni vojni so bili odtrgani od svojega narodnostnega jedra ter so pod Italijo v vsem delili usodo zapadnih Slovencev. Prav zato sem tudi nje vključil v ta pregled.

** Splošno zgodovinsko podobo etnografskih zakladov in gibala etnografske vede pri Slovencih je podal nedavno France Kotnik v »Pregledu narodopisja Slovencev«, NS I, 21—56. V isti smeri pa bo treba še mnogo trdega dela: predvsem kritično preiskati posamezne dobe, vzporedno s tem pa zbrati etnografska prizadevanja naših pokrajin. Od teh preddel je v veliki meri odvisno, kdaj dobimo zgodovino slovenske etnografije in kakšna bo.

pogodb, iz dajatvenih zapiskov, iz terjatev cerkvene ali svetne gosposke n. pr. s težavo razberemo, kaj in v koliki meri je poljedelec črpal iz zemlje, katere domače živali je redil, je-li poznal kako obrt in podobno.

Od 14. do konca 18. stoletja

S **14. stoletjem** se viri za nadrobnejše poznavanje življenja zapadnih Slovencev pričenjajo množiti in polagoma se razblinja tudi megla, ki nam je zakrivala duševni svet naših prednikov. Tako vemo, da je leta 1331. v gornji Soški dolini bil še vedno zakoreninjen drevesni kult[1]. Krščanstvo je v tem času sicer že splošno veljavna in edina veroizpoved naših krajev, vendar je slovensko ljudstvo ohranilo nedotaknjeno ali pa prilagodilo novim razmeram marsikatero potezo iz poganskega praslovanskega obredja. Sinoda, ki jo je patriarh Bertrand sklical v Ogleju 1338. ali 1339., mora n. pr. odločno zabraniti podložnim vernikom mrliške plese in žalne igre[2]. Ob slovesnem umeščanju pravkar omenjenega patriarha leta 1334. je zgodovinar Francesco di Toppo videl in opisal nošo slovenskih »prebivalcev kraških gora«[3]. Iz istega obdobja (okrog 1330.) nam je znano, kakšna je bila dota in noša kmečke neveste[4]. V prvi polovici stoletja je zabeležen ribolov na Soči in njenih gornjih pritokih, urbar iz leta 1377.[5] pa nudi precej verno podobo gospodarskega življenja tolminske gastaldije v drugi polovici 14. stoletja.

Iz **15. stoletja** imamo v gornji Soški dolini zanimiv podatek v zvezi z uvero o volkodlaku: leta 1435. so v Bovcu odkopali in s kolom prebodli žensko, o kateri so mislili, da se vrača iz groba kri sesat[6]. V drugi polovici in proti koncu stoletja se pri gradnji podeželskih cerkvic na Tolminskem in zlasti v Beneški Sloveniji uveljavljajo stavbarski mojstri, ki so nam znani tudi imenoma: Andre iz Loke, njegov pomočnik Jakob, Martin Petr(ič), Luka. Za okras teh cerkvic pa skrbijo domači mojstri in obrtniki. V okornih kiparskih delih, ki neredko zajemajo motive neposredno iz ljudskega življenja (n. pr. godec pri Sv. Ivanu v Čelè), prihaja do izraza primitivna ustvarjalna sila, značilna za krajevno ljudsko umetnost[7].

Etnografska poročila iz **16. stoletja** so že toliko zgovorna, da si na podlagi njih lahko ustvarimo zaokroženo podobo tedanjega ljudskega življenja. O slovenski kmečki hiši je ob samem začetku stoletja dal nekaj zanimivih podrobnosti beneški humanist in zgodovinar Marin Sanudo[8], čigar opis Furlanije (1502—3) govori med drugim o poti iz Čedada mimo Breginja v Kobarid in Bovec. V dolini reke Bele srečujemo že pred 16. sto-

---

[1] Po dokumentu v Biblioteca Comunale di Udine (Racc. Bianchi) so o tem pisali pri nas: Rutar-T, 65; Gruden, 466 in drugi; gl. tudi OSTERMANN, 416.
[2] Gruden, 455; CF XX, 271.
[3] II. 3. op. 12.
[4] II. 3. op. 13.
[5] Kos, Tolm. gastaldija (IV. 2).
[6] Rutar-T, 65.
[7] STELE (IV. 13).
[8] II. 1. op. 4.

letjem posamezne godce, o katerih upravičeno domnevamo, da so bili Slovenci. Prvi pa, o čigar narodni pripadnosti ne more biti nobenega dvoma, je godec Juri v družbi nekega Petriča(?): »Juri pivador et Petriz pivador«[9]. Proti praznoverju, ki se je tudi med zapadnimi Slovenci močno ukoreninilo, nastopajo višje cerkvene oblasti zelo ostro, a ne bogvekako uspešno. Leta 1553. izide na Goriškem prva določba zoper čarovnice in prerokovalce[9a]. Leta 1558. se v Gorici vrši velika preiskava proti nekaterim ženskam, obdolženim čarovništva[10]. Tudi v Vidmu in Čedadu se vrše čarovniški procesi, na katerih se morajo zagovarjati Slovenci iz Benečije, tako n. pr. leta 1594. neka Uršula iz Podbonesca[11]. Pomemben etnografski vir so poročila, ki jih je pomožni škof Pavel Bizancij pošiljal oglejskemu patriarhu s svojih vizitacij po Goriškem. Leta 1583. na primer poroča o zvonjenju na večer Vseh svetih in ponoči pred Ivanovim, nato o zagovarjanju[12]. Leta 1587. pa na pritožbo kmetov iz kobariškega Kota daje nasvete tolminskemu kuratu, kako kaznovati čarovniško svojat, ki povzroča škodo ljudem, živalim in na polju[13]. Zgoraj omenjene podatke o kmečki hiši v Kobaridu in Bovcu dopolnjuje sorodno sporočilo nemškega humanista H. Blotiusa o Kanalski dolini, koder je potoval leta 1571.[14] Posebno dragoceni pa so podatki, ki jih je zgodovinar Nicoletti v drugi polovici stoletja zabeležil o Tolmincih, a veljajo bolj ali manj za vse Slovence. Glede obleke pravi, da je vedno enaka in da Tolminci ne gredo za novotarijami drugih dežela. Živinoreja jim je glavni življenjski vir. Bogataši so skromni in skopi, razen kadar običaj zahteva drugače. Dalje pripoveduje o ženitovanju, o pogači, o doti in o tem, kako se morata ženin in nevesta vračati od poroke po stranskih poteh, da bi ne stopila na magični vozel in si s tem ne nakopala neznano zlo. Poleg tega Nicoletti prvi poroča o slovenski pripovedni pesmi, ko pravi, da Tolminci »imajo mnogo pesmi o svetnikih ter o kralju Matjažu in drugih imenitnih osebah svojega naroda«.[15]

17. Stoletje. Kakor prva vest o slovenski epski pesmi, tako so tudi prve tiskane slovenske ljudske pesmi z zapada: v prilogi k slovensko-italijanskemu slovarju je Alasia da Sommaripa objavil leta 1607. štiri slovenske nabožne pesmi, med njimi kolednico[16]. Istega leta je bil v Vidmu obsojen neki Gio. Battista Nimis, ki je skušal prepisovati vedeževanja ali zagovore iz knjig v »neznanih črkah«; italijanski lingvist in etnograf G. Vi-

---

[9] II. 7. op. 36a.
[9a] Rutar-G/2, 91.
[10] Rutar-T, 181.
[11] OSTERMANN, 431.
[12] II. 6. op. 35.
[13] OSTERMANN, 428—9.
[14] II. 1. op. 5.
[15] Rutar-T, 224—5.
[16] Ponatis v SNP III, št. 4946.

dossi(ch) iz Kopra meni, da so to bile slovanske knjige[17]. Mnogo gradiva o običajih in iz področja materialne kulture severne Istre[18] sredi tega stoletja je v »Commentarijih« novigrajskega škofa G. F. Tommasinija[19]. V drugi polovici stoletja pa je nastalo delo, ki je v primeri z dosedanjim paberkovanjem prava enciklopedija: Valvasor[19a] je etnografiji slovenskega zapada posvetil cela poglavja (Die Ehre des Herzogthums Krain, II, 43 s; VI, 7, 8, 13). Svoje opise je opremil tudi z ilustracijami; še danes predstavljajo osnovo za preučevanje običajev, noš in bivališč.

18. stoletje. Potopisci ob začetku stoletja so kaj suhoparni, kot nam pričajo na primer odstavki o naši zemlji v »Journals of Simon Clements Travel's in Germany etc., from 1710 to 1716«[20]. V 18. stoletju se vse bolj pogostoma javljajo ljudski teksti v slovenskem jeziku. Med ljudstvom krožijo rokopisne »Šembiljine knjige«, prerokovanja, zagovori in podobno, zelo verjetno tudi že tiskane čarovne knjige (Kolomonov žegen, Duhovna bramba)[21]. Privatne in uradne osebe sestavljajo v zvezi z mejnimi spori, zlasti v gornji Soški dolini, slovenske popise krajev, koder tečejo meje[22]. Iz leta 1711. je ohranjen slovenski popis meja završniške gospoščine na Krasu, z zanimivim odstavkom o mejnikih, »rezanih kamnih«, postavljenih med završniško »ino Teržaško rihto po glihingi«, s pripombo, da je »po starim« meja šla »na Gropado« (za dober lučaj nad Trstom!)[23]. V Šempetru med beneškimi Slovenci se prav do konca tega stoletja vršijo pasijonske igre[24] na veliki petek. Pri potopiscih ob koncu stoletja opažamo, da so bolj zgovorni. Francoski slikar in arhitekt L. F. Cassas[24a], ki si je poleti 1782. po vrnitvi iz Dalmacije ogledal tudi Predjamo in Škocjan, v glavnem sicer opisuje prirodna čuda, vendar nam je upodobil tudi nekaj kmečkih hiš in lesen mlin v Predjami. Francoski general Desaix[24b] pa med svojimi bežnimi vtisi s poti od Tržiča proti Trstu — septembra 1797. — omenja, kaj domačini gojijo (ajdo, oljke, trte), primerja krajevno vinogradništvo s francoskim, opozarja na zemljiško kulturo v terasah, dotakne pa se tudi živinoreje in posebej ljudi. Dragocen je Desaixov kratki, a natančni opis moške in ženske noše v Sv. Križu pri Trstu.

---

[17] OSTERMANN (IV. 10. ter II. 10. op. 49).

[18] Tudi če se to gradivo ne nanaša izrecno na slovenske kraje, ampak na hrvatske in italijanske, je primerjalno zelo važno.

[19] II. 1. op. 6.

[19a] Glej Dr. I. Merhar, Valvasor als Ethnograph. Jahresbericht des k. k. Realgymnasiums in Triest. 1910.

[20] ČZN XVI (1920—21), 79 sl.

[21] II. 10.

[22] II. 4. op. 20—22.

[23] II. 4. op. 20.

[24] II. 11.

[24a] Cassas-Lavallée, Voyage pittoresque de l'Istrie et de la Dalmatie... Paris, 1802, str. 74—6 in 153—7.

[24b] Gl. Lenček, Ob Jadranu, str. 61.

19. stoletje

Ob začetku stoletja so se mudili v naših krajih mnogi tujci: Breton, Nodier; kasneje J. Kreil, botanik Hoppe, prirodoslovec Humphry Davy in drugi[25]. Podroben pregled njihovih del, objavljenih in neobjavljenih potopisov in dnevnikov, bi nam verjetno odkril marsikaj etnografskega o zapadnih Slovencih. Večje važnosti pa je za nas predvsem eno delo iz tega obdobja. B. Hacquet, precej časa rudniški kirurg v Idriji, piše l. 1801. prvo knjigo svoje »Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven« na podlagi direktnega poznavanja krajev prosto in živahno, kar je razvidno tudi iz poglavja št. IV: »Japoder oder Japider (Zhitzhe)« in št. VI: »Wipacher oder Vipauze«. Na Hacquetovo delo se naslanja prikupna Bretonova priredba, ki je kmalu po izidu v francoščini (»L'Illyrie et la Dalmatie« — Paris, 1815) doživela še nemško (Pesth, 1816) in angleško (London, 1821) izdajo.

Zanimanje za etnografijo, posebej za folkloro, je ena izmed literarnih nalog romantikov. Med zapadne Slovence, celo v najzapadnejše predele, prihajajo v tem času navdušeni slovenski in slovanski zbiratelji. Poljski etnograf Emil Korytko je bil poleti 1838. v Idriji. Stanko Vraz se je leta 1841. dvignil iz Zagreba ter prišel do Kanalske doline, kjer je opisal ženitovanjske običaje in zabeležil nekaj pesmi[26]; ob tej priložnosti ga je privabila tudi Rezija. Istočasno je bil v Reziji ruski akademik Ismail Sreznevskij, katerega je zanimala predvsem govorica, vendar je pazljivo zasledoval tudi običaje, plese in sploh življenjske razmere Rezijanov[27]. V Kanalski dolini (Žabnice) je služboval od leta 1842. Matija Majar, eden izmed prvih široko razgledanih slovenskih etnografov. Leta 1843. je prepotoval ves slovenski zapad v smeri: Kanalska dolina—Beneška Slovenija—Brda—Gorica—Kras—Vipava. Svoje vtise s te poti je podal štiri leta kasneje v »Putovanju po Goričkom, Mletačkom i Tarštjanskom«[28]. Anton Žakelj iz Ledin je v svojem rojstnem kraju v idrijskih hribih zapisal nekaj pesmi, ki pripadajo najlepšim slovenskim ljudskim stvaritvam: Mlada Breda, Mlada Zora, Spanjščice; škoda le, da je svoje zapise popravljal v duhu časa in po vzoru ljubljanskega literarnega kroga Čbeličarjev.

Zanimanje nedomačinov za etnografijo in folkloro zapadnih Slovencev je v dobi splošnega nacionalnega prebujenja pripomoglo, da so se tudi oni pričeli razgledovati okrog sebe in da so postali dovzetni za nove pobude. Zelo značilno je, da naši kulturni delavci v Gorici, najvažnejšem kulturnem središču slov. zapada, že sredi 19. stoletja navezujejo neposredne stike z južnoslovanskimi znanstvenimi ustanovami. Tako se n. pr. Štefan Kocjančič (1818—1883) l. 1851. odziva I. Kukuljeviću Sakcinskemu v Zagreb na posebna vprašanja o krajevnih umetnikih in spomenikih ter o Slovencih onstran Soče[29]. Kmalu za tem je poslal uredništvu »Arkiva« na

[25] Mal, 596 sl.
[26] Prim. SNP, št. 5434-5, 5458, 1592, 1641, 1799.
[27] I. I. SREZNEVSKIJ, Friul'skije Slovjane, Sanktpeterburg 1881.
[28] »Kolo« IV, 20. Zagreb 1847.
[29] ARKIV II (1852), 404.

uradno objavljena »Pitanja na sve priatelje domaćih starinah...« svoje odgovore in odgovore Tomaža Rutarja (katerega je brez dvoma on sam pridobil za to). Da tu ne gre za kak separatističen pojav, vidimo po tem, da je Kocjančič svoje odgovore poslal tudi tedanji centralni slovenski reviji, celovški »Slovenski Bčeli«, kjer so izšli 1853., leto prej kot v Arkivu III. Kocjančičev ugled in direktni stiki z mladino niso ostali brez sadu. Pod njegovo pobudo sta najbrž nastali zbirki ljudskih pesmi, ki sta mu jih izročila njegova nekdanja učenca A. Črv in J. Kragelj.

Iz Ljubljane prihajajo tedaj pobude za nabiranje gradiva v glavnem preko »Novic«, kjer n. pr. F. Bunc piše l. 1856. o »Ženitninah Slovencev na Krasu«. Novice prinašajo v ponatisu odlomke Kocjančičevega spisa iz Sl. Bčele. V Novicah objavljata v petdesetih letih folklorno gradivo mladi Fran Domicelj iz Zagorja na Pivki in pesnik J. Bilc iz Ilirske Bistrice (kasneje tudi v Sl. glasniku).

V vseh vidnejših slovenskih listih pa je objavljal folklorno gradivo z zapada Jakob Volčič (1815—1888). Po rodu sicer Gorenjec, Volčič pričenja vrsto slovenskih kulturnih delavcev (F. Erjavec, F. Kos itd.), katerim so naše zapadne pokrajine postale druga domovina. Volčičeva zbirateljska delavnost (gl. Novice, Sl. bčela, Sl. glasnik, Letopis Matice Slovenske) med petdesetimi in osemdesetimi leti obsega vse vrste ljudskih besedno-duhovnih umetnin in deloma tudi običaje. V glavnem je to sicer hrvaško gradivo, a zastopani so tudi slovenski predeli Istre ter Kras med Trstom in Gorico. J. Volčiču moramo priznati precejšnje zasluge pri uveljavljanju in popularizaciji etnografskega dela v Sloveniji.

Večjo pozornost kot zapiski istrskega župnika Volčiča je vzbudilo delo goriškega profesorja Frana Erjavca (1834—1887). V njegovih pripovednih spisih, nastalih po prihodu v Gorico (1871), je marsikje prikazano življenje, način izražanja, navade primorskega človeka. V potopisu »Na kraški zemlji« najdeš n. pr. verno podobo nekdanjega kraškega ognjišča. Etnografsko najbolj zanimivo pa je blago, katerega je poleg slovarskih doneskov stresal »Iz potne torbe« med 1875. in 1883.: tu imamo uganke, pregovore, otroške pesmice, pripovedke, zagovore, vraže, etnobotaniko in ljudsko medicino. Gradivo je Erjavec sam vestno nabiral po vsej pokrajini (tudi po hrvatskem delu Istre in kvarnerskem otočju), a znal si je poleg tega pridobiti vnetih sodelavcev med svojimi dijaki, med podeželskim učiteljstvom in duhovščino. Že pred 1879. so mu pomagali[30] Kraševec Matija Sila (1840—1925) ter oba Gregorčiča (pesnik in njegov bratranec), kasneje pa še več drugih.

Z ljubeznijo in razumevanjem je posvečal svoj prosti čas etnografiji prezgodaj umrli Lovro Žvab iz Dutovelj na Krasu (1852—1888). Po njegovi zaslugi sta gornji Kras in tržaška okolica primerno zastopana v Štrekljevi zbirki SNP.

K napredku etnografije med zapadnimi Slovenci je veliko pripomogel poljski jezikoslovec J. Baudouin de Courtenay (1845—1928), ko

[30] LMS 1879, 118.

se je v sedemdesetih ter ponovno v devetdesetih letih mudil v Gorici, na Cerkljanskem, po Beneški Sloveniji in Reziji. Z osebnimi stiki je sprožil zanimanje za naše etnografske probleme med Slovenci in Italijani (Fr. Sedej, J. Vogrič, A. Klodič, S. Valente, G. Loschi itd.). S svojimi dialektološkimi in etnografskimi publikacijami pa je zlasti Reziji priboril nekak prednosten položaj med slovenskimi pokrajinami. B. de Courtenayu ni bilo toliko važno, kaj mu pripovedovalci pripovedujejo, ampak kako, zato v njegovih folklornih zapisih ni niti najmanjšega vsebinskega ali stilističnega popravka. To je bilo takrat pri nas nekaj nenavadnega. Rutar, pozneje Gabršček, Kenda i. dr. so izdajali gradivo (zlasti prozno) v predelani obliki, ki je pristnosti ljudskih tekstov vselej na škodo.

Sredi sedemdesetih let nastopi službo na goriški gimnaziji mladi profesor Simon Rutar (1851—1903) iz Podkrna na Tolminskem. Že v njegovem prvem za nas važnejšem sestavku (»Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah«, Zvon 1879) je očitna naslonitev na mitološko teorijo dr. Gregorja Kreka, a Rutarjevi spisi so kljub temu še danes zanimivi; v njih je prinašal mnogo novega gradiva s slovenskega zapada. V zadnjem dunajskem Zvonu so izšle »Slovenske pripovedi o morji« — 1880. Tudi v prvih letnikih Ljubljanskega zvona Rutar še razpravlja o folklornih temah (»Slov. pripovedi o jezerih« — 1881; »Knez Pes-Marko« in »Volkodlak« — 1883; nekaj ocen domačih in tujih folklornih publikacij v raznih letnikih), kasneje pa se posveča skoraj izključno zgodovini. Vendar so tudi njegova zgodovinska dela bogat vir za vsakega preučevalca etnografije zapadnih Slovencev.

V osemdesetih letih se pričenjajo bolj intenzivno baviti s svojimi etnografskimi vprašanji tudi beneški Slovenci. Ivan Trinko se l. 1884. javlja v Ljubljanskem zvonu. Da ni imel odprtih oči samo za pojave ljudskega ustnega slovstva, nam pričajo beneško-slovenski pirhi (sl. 11 in 12) in nekaj predmetov iz področja materialne kulture, katere hrani sedaj po njegovi zaslugi Etnografski muzej v Ljubljani. Trinko je vplival tudi na razne stanovske tovariše in učence, da so nabirali folklorno gradivo, ki so ga nekateri (n. pr. Gorenščak in Škur)[31] izročali njemu, drugi pa objavljali samostojno. Mnogo gradiva o beneških Slovencih bo moči črpati iz tedanjih videmskih listov (Pagine friulane, In alto itd.), kjer srečamo n. pr. avtorja, ki piše v furlanščini, a se podpisuje »Slovensk.-vec«. Temu je pač krivo neznanje knjižne slovenščine in politična odcepljenost, ki sili sinove Beneške Slovenije, da ostajajo v kulturnem območju bližnjih romanskih središč in pišejo v furlanščini, največ pa v italijanščini. Med slednjimi zaslužita posebno pozornost Carlo Podrecca in Fr. Musoni[32].

Pri profesorju Erjavcu v Gorici se je nekega dne v sedemdesetih letih oglasil sedmošolec Strekelj z Gorjanskega na Krasu ter mu izročil dva

[31] LUČ VIII (1932).

[32] Bibliografske podatke o italijanskih in furlanskih spisih v zvezi z beneškimi Slovenci do l. 1894. prinaša G. PITRÈ, Bibliografia delle tradizioni popolari d'Italia. Torino-Palermo, 1894., s. v. »Slavi«, »Slavia« ip.

2. »Hiša«, pastirsko zaklonišče na Krasu. Kopriva. (Foto M. Maršič, Trst — 1946.)

3. Kraška hiša s kamnitim žlebovjem. Štanjel. (Foto Mahovič, T. U. — 1947.)

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

zagovora[33], ki ju je bil zapisal med počitnicami po pripovedovanju svojega deda v Gabriju. Prijazni profesor morda še slutil ni, da bo ta mladenič že čez dobrih deset let »razprostrl svoje mreže na vse kraje, koder živi národ slovenski«. Leta 1887. se je namreč dr. Karel Štrekelj (1859 do 1912) na straneh Ljubljanskega zvona obrnil na slovensko javnost z znamenito »Prošnjo za narodno blago«, ki je obenem osnutek vsega njegovega bodočega uredniškega dela. V svojem obširnem načrtu je Štrekelj mislil poleg pesmi tudi na pregovore in uganke, morda celo na pravljice, pripovedke in drugo blago v nevezani besedi. Čeprav v resnici ni izvedel do kraja niti prve točke svojega prvotnega načrta, nam je v zbirki »Slovenske narodne pesmi« (1895 sl.) vendarle zapustil delo, katerega nam lahko zavidajo mnogi večji evropski narodi in ki Štreklja postavlja v prve vrste med slovenskimi ter slovanskimi folkloristi. (Kako so se Štreklju odzvali zapadni Slovenci, glej niže, II, 7).

Med etnografskimi publikacijami devetdesetih let zavzema posebno mesto razdelek »Zur Volkskunde des Küstenlandes« v knjigi o Primorju (Die öst.-ung. Monarchie in Wort und Bild: Das Küstenland, 1891). O etnografiji Slovencev govorita posebej dve poglavji: Fr. Coronini-Cronberg, »Volksleben in Görz und Gradiska« ter Peter Tomasin, »Volkscharakteristik in der Umgebung von Triest«. Coroninijev članek sta ilustrirala Janez in Jurij Šubic. Tako slovenski kakor italijanski avtorji so kasneje radi segali po teh informativnih spisih, ki so še danes uporabni.

Leta 1894. je Gabršček izdal dve zbirki pravljic, ki sta izšli v Gorici kot 25. in 29. snopič »Slovanske knjižnice«. Pravljice je Andrej Gabršček (1864—1938) zapisal kot učitelj v Bovcu, na Livku in v Kobaridu v letih 1883—1888. Zapisoval je obenem pregovore, šege, vraže, a vse to je prepustil Navratilu za objavo v LMS. Kot 47. snopič »Slov. knjižnice« so izšle 1896. pravljice v zapisu učitelja J. Kende iz Temljin. Iz teh zbirk, katerim je urednik Gabršček dodal 16 novih številk, so nastale l. 1910. »Narodne pripovedke v Soških planinah«. J. Kendi pa je bilo ostalo v rokopisu še nekaj gradiva; njegov mnogo mlajši sovaščan Ciril Drekonja je to izpolnil z lastnimi zapisi in z zapisi A. Šavlija ter objavil v Trstu l. 1932. »Tolminske narodne pravljice«.

Toda tu smo nehote prešli že v 20. stoletje in celo v dobo po prvi svetovni vojni; o tem za zdaj ne nameravam razpravljati posebej. V naslednjem poglavju namreč pri posameznih predmetnih skupinah podajam tudi zadnje ugotovitve, za kar sem seveda moral upoštevati predvsem novejšo in sodobno literaturo, kolikor mi je bila dostopna (glej IV. poglavje).[34]

---

[33] SNP, št. 5167 in 5171.

[34] Ta bežni oris je nastal iz podatkov in virov, uporabljenih za II. in IV. poglavje. Glede etnografije in folklore zapadnih Slovencev je tu nakazano komaj neko zasilno časovno zaporedje; pravo podobo razvoja, tako da bodo stotere niti vzrokov in posledic res zaživele, bo treba šele izdelati.

II.

Bežen pregled po panogah

Ker je to prvi poskus, strniti dosedanje izsledke na področju etnografije in folklore zapadnih Slovencev, ni mogoče, da bi to bil obenem že izčrpen pregled ali pa sinteza. Namenil sem se predvsem: opozoriti na razna vprašanja ter nakazati kolikor je moč konkretno in preprosto naloge za bodoče delo, h kateremu je poklicana zlasti mladina. Ljubitelj in pa etnograf začetnik, ki bi se hotela posebej posvetiti tej ali oni panogi, bosta tu in v bibliografskih podatkih v IV. poglavju brez dvoma našla vsaj zasilno oporo in nekaj smernic za samostojno delo. Upam pa, da bo tudi strokovnjak lahko odnesel kako zrno.

1. Kmečki dom

Kmečki dom je »zrcalo socialnih in gospodarskih razmer« ter nam obenem, kakor je rekel Vurnik, »odraža kmečki način mišljenja in življenja, da, celo o psiholoških svojstvih stanovalcev in o njih estetskem prepričanju nam nudi važne podatke«.

Pri preučevanju kmečkega doma niso važne samo zunanje oblike, ampak tudi notranja organizacija prostorov, funkcije posameznih delov, gradbeni material, tehnični prijemi, dalje dvorišče, gospodarska poslopja in tako dalje. Toda kmečki dom ni nekaj osamljenega. Razen v primeru tako imenovanih »samotnih kmetij«, imamo povsod skupine kmečkih domov — naselja, ki so pa že predmet posebnega raziskavanja[1].

Na slovenskem zapadu delimo kmečke hiše v dvoje glavnih tipov. Ločnico med obema, danes lahko začrtamo od Podgrada proti Šempetru, od tod na Razdrto in po zapadnih obronkih Nanosa proti Colu, nato pod južnozapadnimi robovi »Gore«; dalje čez Banjško planoto na Bačo, od tod na levem bregu Soče proti Kobaridu; pred Bovcem pa preide na desni breg Soče. Kar je vzhodno od te črte (okraji: Bistrica, Postojna, Idrija, Cerkno, Bovec in Trbiž), pripada srednjeevropskemu tipu, kar je zapadno, pa južno-evropskemu ali sredozemskemu tipu. To ločnico so v novejšem času z majhnimi variantami v desno ali v levo približno enako potegnili Vurnik, Melik in Nice, ter je z opisno-geografskega vidika točna.

Toda etnografija kot zgodovinska veda skuša vselej dognati predvsem razvojno pot obravnavanega predmeta. Zato je gornja razdelitev hišnih tipov z zgodovinskega vidika sicer sprejemljiva, ampak s pripombo, da podaja trenutno stanje v prvi polovici 20. stoletja. Samo pred sto leti je namreč črta ločnica šla veliko bolj zapadno. B. Nice, Italijan, priznava, da je arhaični tip kraške hiše, katerega on imenuje »casa di Divaccia«[2],

---

[1] Posebne razprave o tipih naselij na slovenskem zapadu menda ni. Bolj splošno so o tem pisali v svojih delih Cumin, Bednařik, Melik, Nice in drugi.

[2] Videl sem značilnejše in verjetno starejše hiše istega tipa v Avberu in drugod po Gornjem Krasu. Primer, ki ga Nice podaja (tab. 11), ni enoten: prizidek s korci nad »gankom« je mlajši od strme skrilnate strehe.

srednje-evropskega izvora in da je še pred sto leti »prevladoval« po tržaškem Krasu. G. Cumin pa gre celo korak dalje: »Ta tip je po vsej verjetnosti najstarejši hišni tip na kraških tleh ter je najbrž slovenskega izvora.«[3]

Pri zgodovinskem preučevanju hiše našega zapada moramo imeti pred očmi, da so nekateri predeli od časa prvih poročil do danes iz temeljev spremenili svoje zunanje lice. Marin Sanudo n. pr. leta 1502. govori o Kobaridu kot o vasi, »ki je zgrajena vsa iz lesa[3a] in v kateri je približno 20 ognjev (= hiš) s popolnoma slovenskim prebivalstvom«. Tudi Bovec je bil tačas ves lesen[4]. Nič drugačna ni bila podoba v slovenski Kanalski dolini. Dunajski dvorni bibliotekar Hugon Blotius[5], ki je na potu v Italijo šel skozi slovenske kraje v drugi polovici XVI. stoletja, piše v svojem popotnem dnevniku o Žabnicah: »Safnitz... pagus satis magnus sed aedificia h(abe)ns parva et lignea[3a] nihil cu(m) Malborgetti aut Po(n)tebae co(n)fere(n)da. Sermo hic est Vandalicus (vel) illyricus.« Še v 16. stoletju je bil torej najvažnejši, če ne izključni gradbeni material v gornjem Posočju in v Kanalski dolini les. Kasneje so se tudi tam pričele uveljavljati zidane stavbe in danes lesene hiše lahko štejemo na prste.

V kraških predelih je bil splošno razširjen kamen (gl. sl. 3 in 4). Iz kamenitih skrlí so bile tudi strehe. Jakob Filip Tommasini, škof v istrskem Novem gradu († 1655), poroča[6], da so komaj »pred kratkim« pričeli uvajati opeko namesto skrlí na strehah. Rutar prestavlja ta pojav za dvesto let bolj zgodaj, okrog leta 1330., a je brez dvoma še starejši[7]. Tu pa tam je kdo izrazil mnenje, da ta ali ona arhaična poteza primorskih bivališč odseva prazgodovinske razmere. Nekatere vasi res ležijo točno v mejah prazgodovinskih naselbin (n. pr. Štanjel) in neka kontinuiteta bi morala vsekakor obstajati, toda dosedanje arheološko poznavanje je preslabo, da bi mogli preko domnev. Tudi kamnite pastirske »hiše«, »hiške«, »bajte« (eliptične zgradbe, ki nudijo zavetje pred nevihto ali burjo 2—4

---

[3] To trditev sprejemamo kajpak le s pridržkom, ker so zveze med tipi človeških bivališč in etničnim elementom za zdaj še zelo negotove; preden se bo dalo reči v tem pogledu kaj pozitivnega, bo treba temeljito preučiti geografske, ekonomske in zgodovinske vplive.

[3a] Podčrtal M. M.

[4] Odstavka o Kobaridu in Bovcu se izvirno glasita: »... chiavoredo villa fabbricata tutta de tavole habitata da cercha XX fogi tuti de zente schiava...« In: »Da chiavoredo... se va al luogo et villa de amplez luogo come el dicto chiavoredo tutto fabricato de tavole...« (Nice, str. 6. Istotam je tudi citat iz spisov škofa Tommasinija, ki se nanaša na hiše severne Istre.)

[5] Stelè Fr., Potovanje skozi Slovenijo v l. 1571. in 1574. GMDS XX (1939), 304 s.

[6] Tommasinijevi »Commentarij storico-geografici della Provincia dell'Istria« so izšli v Archeografo Triestino (I serie), vol. IV, 1837.

[7] Stelè Fr. (Umetnost v Primorju, str. 19—20) meni, da se je streha iz korcev prvič pojavila v teh krajih pod vplivom rimske civilizacije. V srednjem veku pa je oživela prazgodovinska tradicija, ki se javlja v škriljnatih strehah — prakulturnih strehah te dežele

sklonjenim osebam — gl. sliko 2) samevajo na gmajni in po senožetih srednjega in gornjega Krasa ter opominjajo slovenske etnografe, da bi dognali vsaj njihovo relativno starost.

Na splošno bi potrebovali skromnih, a dognanih in objektivnih pregledov kmečkega doma v tem in tem kraju (ene ali nekaj vasi), ki bi nam povedali več kot površna sintetična dela. Nekaj monografskih del o kmečkem domu na slov. zapadu so nam dali doslej samo tujci. Ob monografiji o Trenti, ki jo je napisal Čeh V. Dvorský, je ocenjevalec F. Seidl izrazil željo, da bi domači znanstveniki »sledili odličnemu vzorcu s sličnimi uspešnimi študijami z drugih oddelkov naše ožje domovine«. Dobrih trideset let je že od takrat, pa smo ostali le pri želji!

2. Ljudsko gospodarstvo

Gospodarstvo zapadnih slovenskih predelov je v etnografskem pogledu še malo raziskano. Doslej objavljeno gradivo je po večini gospodarsko-statističnega ali pa vzgojno-gospodarskega značaja, zato ga bo treba za etnografsko rabo vselej skrbno prevejati. Zanimive podatke o hrani in sploh o ljudskem gospodarstvu gornjega Krasa je nabral v Avberu in okoliških vaseh Virgil Šček, a so še v rokopisu[7a].

V našem ljudskem gospodarstvu zasledimo še danes ostanke najprvotnejših oblik pridobivanja živeža, predvsem nabiranje rastlin in sadežev. Gozdne jagode (smókvice, Kras; ajódice, Ter), maline, robidnice, lešniki, gobe ipd. so sadeži, ki jih sme vsakdo nabirati, tudi če rastejo na zemljišču v zasebni lasti. Kostanj (maròni, goriška okolica; búrje, Ben. Slovenija), orehi, divje češnje ali drugi sadeži rastejo večkrat na občinskem svetu in so vsem dostopni. Tudi nabiranje gorskih zdravilnih zelišč po Nanosu, na Tolminskem in v Reziji, nabiranje brinjevih jagod, žepka (satureia montana), rijevine (Plet. rûj, rhus cotinus) ali drugih rastlin na Krasu je prosto, čeprav je že namenjeno industrijski proizvodnji. To nabiranje je v glavnem posel žensk in otrok.

K zbiralnemu gospodarstvu spada tudi lov, izrazito moško opravilo. Vodne živali (ribe, raki, urhi itd.) so bile nekdaj neprimerno važnejša sestavina ljudske prehrane, kot so danes. V morju ribarijo prebivalci slovenskih vasi od Barkovelj do Štivana, vendar jim riba ni vse, ker ima večina izmed njih tudi lastno hišico in vinograd. Za ribolov v sladkih vodah (Bača, Idrija, Soča, Tolminka itd.) imamo sicer prve podatke že iz 14. stoletja, vendar do danes pogrešamo vernih opisov[8] ribolova na Soči,

---

[7a] Tudi za Lokev in neposredno tržaško okolico ima V. Šček nekaj dragocenih gospodarsko-etnografskih podatkov v rokopisni »Lokovski kroniki«.

[8] Da bo opis res veren, mora biti v njem naznačeno: vrsta ribe, ribarsko orodje, lovske zvijače, doba lova, ali lovijo s suhega ali v vodi, v čolnih, posamič ali v skupinah, zase ali za prodaj ali za gosposko, kako si lovske družbe delijo plen, uporaba in vloga ribe v prehrani itd. Povsod so seveda potrebni izvirni izrazi iz dialekta dotičnega kraja; zelo koristne so ponazoritve s fotografijami ali risbami raznih naprav in situacij. (To sem navedel le kot primer, a s potrebnimi spremembami velja za vse oblike lova, zadnji odstavek pa pri vsakem opisu.

Vipavi in vseh manjših vodah. Ribolov in lov na gozdno divjačino je iz fevdalne dobe sèm, odkar nam viri prvič spregovorijo o njem, v lasti zemljiške gosposke, ki razpolaga in trguje z lovskimi pravicami. Toda mimo tega postavnega lova in proti njemu si ljudstvo v večjem ali manjšem obsegu dovoljuje »divji« lov, navadno z zanko, proglo, beskom (pri pticah) in podobnimi preprostimi sredstvi. Prav take primitivne oblike lova (n. pr. kraški lov na brinjevke »pod skril« v snegu) so etnografsko najbolj zanimive.

Naprednejši, produktiven način gospodarstva je živinoreja. Na slovenskem zapadu so zastopane iste živali kot drugod po Sloveniji, seveda s krajevnimi razlikami. Tako je n. pr. konj mnogokje kmetu odveč, ker je predrag za vzdrževanje (prim. kraški pregovor: »Majhen konj spelje veliko premoženje«). Krajevnim zmogljivostim bolj primeren je bil skromni osel. Razen v goratih predelih so domače živali danes hlevske živali, celo ovca, ki se je zadnja leta pred vojno pričela na novo pojavljati tam, kjer je bila že izginila. Planšarstvo je danes omejeno na gornje Posočje, Ter, Rezijo in Kanalsko dolino, včasih pa so planšarili Pivčani in še pred dobrimi 70 leti so »stanárili« tudi Kraševci. Ob češnjah so gnali »blago« na nanoško pogorje, ob grozdju pa so ga prignali domov[9]. Govejo živino je črednik pasel »od sveti Križ (3. V.) do sveti Križ« (13.IX.). Drobnico so pozimi pasli vse vprek po senožetih ter jo zaganjali tudi na njive, da je gnojila. Skrb za domače živali si sporazumno delita mož in žena, vendar tako, da n. pr. pri konjih ali pri čebelah žena nima ničesar opraviti, mož pa ne v svinjaku in pri perutnini.

Tudi poljedelstvo sodi v okvir ljudskega produktivnega gospodarstva. Glavni način zemljiške obdelave pri nas je oranje. Toda tudi ročno obdelovanje zemlje s pomočjo rovnic in motik je še v navadi, in sicer na Krasu, v severnih predelih Beneške Slovenije ter povsod tam, kjer strmina, preplitka zemlja ali kaj drugega ne dovoljuje boljšega načina. Da se borna tla lahko ohranijo za obdelovanje, je treba včasih napornega, mučnega dela, kot je prenašanje zemlje in gnoja v oprtnih koših na »viseče njivice«, ki jih je zlizal veter ali ki so jih izprali nalivi. V Reziji opravljajo to delo predvsem ženske. Moški so zdoma za zaslužkom, skrb za zemljo pa so prevalili na žene in hčere. Tudi drugod, n. pr. po Tolminskem, ženske opravljajo težka dela (tovorijo seno in podobno). V pokrajini tolikih raznoličnosti (višinske lege, geološke sestave itd.) ni čuda, če so zastopani vsi mogoči pridelki, od eksportnega sadja in žlahtne kapljice do krompirja, ki je v gorskem svetu poleg mleka tudi glavna ljudska hrana. Oljke in svileprejke (kavalírji), ki so bile včasih razširjene, so propadle. V ozki zvezi s poljedelstvom so primeri notranje selitve zaradi večjih skupnih sezonskih del: Tolminci in nadiški Slovenci prihajajo na Kras ob košnji, do vpeljave strojnih mlatilnic so Kraševci hodili na Pivko

[9] Spomin na to je ohranjen v reku iz Avbera: »Češnja rdečica — ovčar na goro cica; ko jagodca méd'ca — ovčar z gore ceca« (Šček, Paberki).

mlatit[10], Vipavska dolina ob trgatvi pa še vedno zaposluje lepo število Ne-vipavcev.

O b r t. Kot preostanek starih zadružnih oblik dela si lahko razlagamo pojav, da se z isto obrtjo ukvarjajo cele vasi: mirenski čevljarji in strojarji, solkanski mizarji, biljenski »blatarji« (ker zajemajo glino iz močvirja in jo žgejo), zidarji iz Renč, izdelovalci bičevnikov v Svetém pri Komnu, pletarji v Prvačini, kovinarji — izdelovalci kmečkega ročnega orodja v Batujah, lončarji v Logu nad Bovcem itd. Beneški Slovenci izdelujejo mnogo škatlic za tobak iz drevesne skorje (sl. 7). Domači obrtniki svoje produkte neredkoma kar sami razpečavajo in so tako obenem tudi nosilci primitivne trgovine. Banjškarji in Čepovanci svoje žeblje in srpe nosijo na semenj v Gorico. Gorjani pozimi izdelujejo leseno kuhinjsko orodje, okoli ga nosijo pa njihove žene. Ofijanci (v Ben. Slov.) pleto in

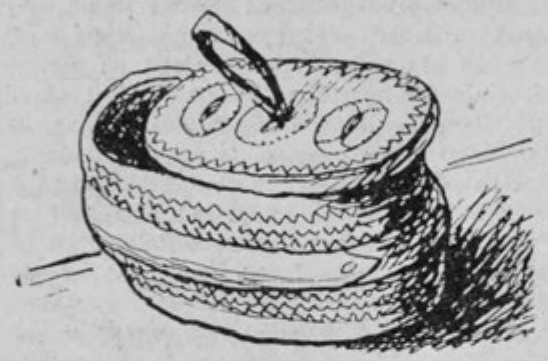

7. Škatlica za tobak v prahu. Beneška Slovenija. Zbirka E. M. v Ljubljani.

raznašajo koše. Beneški Slovenci in Rezijani krožijo po vsej pokrajini kot krošnjarji, loncevezi in brusači, tako da je beseda »rezijan« postala že kar oznaka za te vrste obrtnika. Podobno je tudi ime furlanskih sosedov »karnélov« (pokrajina Carnia), ki so bili nosilci tkalske obrti v naših krajih, prešlo v pomen »tkalci«. Pri raznih domačih obrtih pa ne moremo vselej govoriti o obrti v pravem pomenu besede. Zlasti takrat ne, ko »obrt« ne zadošča sama sebi, ali pa sploh ne vodi do zaslužka. Poljedelec si rad čim več napravi sam. Tako n. pr. včasih ni bil dober kmet, kdor si ni znal splesti gnojnega koša (»gratune«). Že otroci na paši se uče plesti ter izdelujejo raznovrstne košarice, vse za domačo rabo. Zanimiva je oblika »vrše« ali »košülje«, okrogle, okoli in okoli zaprte kraške posode z majhno štirioglato odprtino za lešnike ali orehe (slika 8). Na izdelkih domačih obrtnikov opažamo neredko zavestne ali podzavestne umetniške težnje, ki nas vodijo že v območje ljudske umetnosti. Še do nedavnega se je to dogajalo tudi pri kraških kamnosekih.

[10] Svojevrstna otroška zabava spominja na to: otroci ujamejo obada, pretaknejo mu skozi zadek slamico ter ga spustijo z besedami: »Bejži na Pivko mlatit!« (Kopriva na Krasu.)

T r g ó v i n a. V vseh dobah in pri vseh oblikah gospodarstva se javlja potreba po izmenjavi dobrin, tudi tam, kjer ne moremo še govoriti o kakem višku proizvodnje. Neposredna zamenjava (divjih sadežev, lovskega plena, domačih živali, sadov obdelane zemlje, obrtniških izdelkov) je nekaka primitivna oblika trgovine. Zamenjava prihaja na površje celo v moderni dobi, ko ljudstvo nima zaupanja v denar kot plačilno sredstvo (zlasti v času vojn), toda s podrobnim preučevanjem našega podeželja

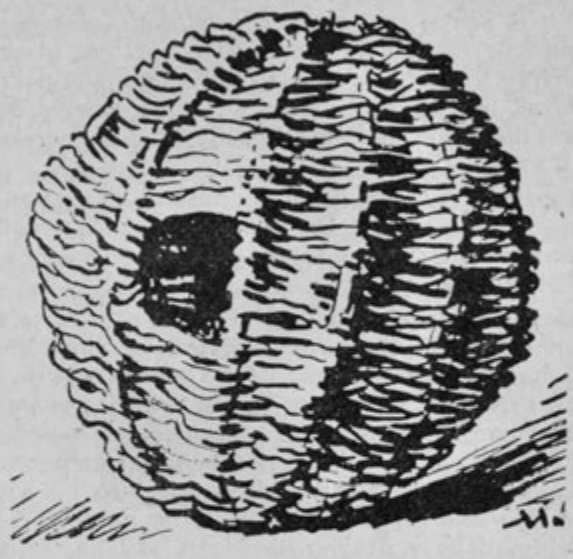

8. Kraška košara za lešnike iz srobota. Kopriva. Zbirka E. M. v Ljubljani.

bomo verjetno prišli na sled pristnim starim oblikam zamenjave. Etnografsko pomembni so semnji (nekateri so sicer že zaključeno zgodovinsko dejstvo in njih podobe žal ne bo moči izpolniti: n. pr. konjski semenj v Štivanu). Sklepanje raznih kupčij na domu (prodaja vina, živali itd.), posredovalna vloga »mešetarjev« in podobni odnosi pa spadajo že tudi v območje raziskavanj o ljudskem pravu.

3. Ljudska noša

Pri oblikovanju oblačil prihaja zelo do izraza ljudski čut za lepo (okrasi, barvna kompozicija, kroj itd.), zato tudi na nošah zasledujemo iste motive kot pri raznih stvaritvah ljudske umetnosti. Toda drugi prav tako močni, oz. še močnejši vplivi — obrtne možnosti, gospodarski pogoji, obredne in druge funkcije — dajejo nošam neko samosvoje mesto med materialno kulturo.

Zapadni Slovenci so si potrebna oblačila izdelovali sami doma, v glavnem iz volne in lanu, do srede preteklega stoletja, ko so se pričeli pojavljati tvorniški izdelki. Ti so nekako do prve svetovne vojne popol-

noma izpodrinili stare ljudske noše, ki danes ne živijo več. Samo v Reziji in neposredni okolici Trsta si ženske še nadevajo stare noše (navadno pa le njihove slabe imitacije) ob praznikih in svečanostih, moški pa le izjemoma. Moška noša je bila pri nas celo bolj zanimiva kot ženska, ker ni bila toliko podvržena meščanskemu vplivu. To pa se nanaša le na obliko; funkcionalno je namreč ženska noša konservativnejša. V Beneški Sloveniji n. pr. je Ostermann[11] opazil, da ženske med kritično dobo nosijo ruto na glavi drugače kot sicer.

S. Šantel je v razpravi o ženskih nošah slovenskega zapada leta 1935. zapisal: »Popoln in sistematičen opis noš bi se moral naslanjati na razdelitev v glavne tipe ter začrtati mejo onih pokrajin, v katerih prevladuje ta ali oni tip noše. Jasno je, da je mogoče sestaviti geografski pregled teh tipov le na podlagi avtopsije, ki bi se morala vršiti od kraja do kraja.«

Vzporedno s to geografsko opredelitvijo pa bi se bilo treba lotiti zgodovinskega preučevanja ljudskih noš. Današnje razmere (bolje: razmere polpretekle dobe) nam postanejo laže umljive, ko bomo poznali do podrobnosti razvojno pot slovenskih ljudskih noš na zapadu.

Med najstarejšimi pisanimi viri za poznavanje ljudskih noš slovenskega zapada v preteklosti je opis zgodovinarja F. di Toppo[12]. Ta je l. 1334. videl v Ogleju Kraševce v njihovih značilnih oblačilih, ki so potem ostala v bistvu nespremenjena dobrih sto let vse do srede preteklega stoletja: »Prebivalci kraških gora so bili pokriti s temnimi kapami, obšitimi s kožuhovino ali vidrovino in rdečim čopom na vrhu. Nosili so sive jopiče ali kratke hlače, ki so bile pod kolenom brez gumb in izpod katerih so se kazale rdeče ali višnjeve dolge nogavice...« Kmečke neveste so približno v istih letih nosile rdeče krilo, na glavi pa belo pečo[13]. Kakih dve sto let pozneje, v drugi polovici 16. stoletja, zgodovinar Nicoletti občuduje Tolmince, ker ne gredo za španskimi, nemškimi ali francoskimi novotarijami, temveč nosijo vedno enake obleke[14]. Ali noše so se vendarle spreminjale. V ta razvoj so od časa do časa posegale tudi oblasti. Leta 1671. so z zakonom hoteli doseči, »da bi posamezni ne trošili preveč za svojo obleko, in da bi se nižji stanovi ne prevzeli v obleki nad višjimi«[15]. Gospodarski činitelji sploh pogostoma narekujejo spremembe pri oblačilih. Plašče iz ličja n. pr. so na Tolminskem leta 1772. prepovedali, da bi zavarovali gozdove[16]. Z 19. stoletjem pa se nam podatki za noše tako pomnože, da jim v tem ozkem okviru ne moremo več slediti.

Iz notarskih zapisnikov, oporok, seznamov bale itd. (take zanimivosti se včasih skrivajo tudi po privatnih hišah) bo mogoče rešiti marsikako nejasnost v zvezi z našimi starimi nošami. Toda vsi pisani viri, bodisi

---

[11] OSTERMANN, 358.
[12] Rutar-G/2, 67 in Gruden, 524.
[13] Rutar-G/2, 67.
[14] Rutar-T, 224.
[15] Rutar-T, 183.
[16] Rutar-G, 100. O »ličniku« v Sloveniji gl. KOTNIK, 21 sl.

indirektni ali direktni, nas marsikdaj pustijo v še večji negotovosti, ker vsebujejo izraze, o katerih nimamo več nobene predstave in so nam mrtve črke.

Zato pa je nujno potrebno poiskati stare slikarske in plastične upodobitve. Votivne podobe, znamenja, kipci starih jaslic, tudi izdelki visoke umetnosti so nam lahko dragocen pripomoček pri preučevanju noš.

Za preteklo stoletje se poleg tega lahko okoristimo s pričevanjem starih ljudi, ki so sami še uporabljali ali vsaj videli danes izumrle noše. Osnova vsakega znanja o nošah pa morajo biti — noše same.

Naša raziskavanja ljudskih noš bi morali raztegniti enakomerno na ves slovenski zapad ter se ogibati podobnih izjav: »Soška in idrijska dolina menda nista ohranili pomembnejših spominov na narodne noše«[17]. Zadovoljivih uspehov lahko pričakujemo predvsem od podrobnih analiz ljudskih noš manjših področij, recimo Kanalske doline, Rezije, gornje Soške doline, Cerkljanskega, Vipavske doline, Dolnjega Krasa itd. Kar se tiče metode obdelovanja snovi, bi lahko postavili za zgled študijo L. D'Orlandi in G. Perusinija o nošah na področju med Nadižo in Terom[18].

4. Ljudsko pravo

Podlago pravnega življenja in pravnih naziranj našega ljudstva tvori običajno pravo, toda v običaj je v raznih dobah prešlo mnogokaj, kar je predpisala svetna oblast in tudi cerkvena gosposka. Obe sta od nekdaj posegali v ljudski običajni svet z zapovedmi, prepovedmi in kaznimi.

So primeri, ko nenapisano ljudsko pravo, izkristalizirano v običajih, pride v navzkrižje z uradnimi predpisi oblastev. Ko so kraški fantje okrog l. 1870. s silo ustavili in zavrnili balo[19], ker novic ni hotel plačati odkupnine, so morali odsedeti mesec dni v zaporu. Stari ženitovanjski običaj, na podlagi katerega so si fantje lastili pravico do prisilnih sankcij v primeru neizvršitve, je bil s tem smrtno prizadet.

Stoletni mejni spori z Benečani v kobariškem Kotu ter med tolminskim in bovškim glavarstvom so predvsem predmet zgodovinskega preučevanja, a tudi etnografsko niso brez pomena. Da bi se meje vtisnile ljudstvu v spomin, so jih oznanjali na semanje dni (na Srpenici na primer

---

[17] Šantel, Jadranski Kalendar »Istra«, 1935, str. 38.

[18] Pri tej študiji pa bi vendarle želeli izvirne slovenske terminologije za predmete iz Prosnida, Subida, Maline, Čanebole in drugih slovenskih vasi, da bi mogli povsod lahko ugotoviti, kaj je slovensko in kaj furlansko. Reprodukcije bi tudi morale biti natančno označene po nacionalni pripadnosti, kjer je le mogoče. Nejasnosti v znanstvenih delih se namreč kaj lahko izkoristijo v neznanstvene namene, posebno v takih občutljivih obmejnih področjih.

[19] Gl. tudi ob običajih. O tem mi je 1935. pripovedoval pok. Tone Mrcina, ki je sam bil med kaznovanimi. Z njim so bili še Petvar Jože, moj ded Matiče in drugi, sedaj vsi že mrtvi. Sovaščanu Jožetu Jurci, uradniku Min. za trg. in preskrbo LRS v Ljubljani, pa dolgujem sporočilo, da je podoben primer iz vipavskih Gabrij prišel pred sodišče v Ajdovščini še okrog l. 1923.

na Florjanovo)[20], tako kakor so bile vpisane v starih urbarjih, pod zanimivim geslom: »Chocher camen ana voda parti« (16. stol.?)[21], »Kär kämen Inu voda ulietsche« (1647), »Koker camen inu voda uliezhe« (1738)[22].

Slovenski zapad hrani še danes mnogo pravno-etnografskih nepojasnjenih ali celo neznanih posebnosti. Kaj je n. pr. s »pustno kaso« v vaseh jugovzhodno od Trsta (Boršt?, Dekani?)? Nekatere zanimivosti iz ljudskega prava zapadnih Slovencev so vzbudile tudi pozornost tujih znanstvenikov. Tako je C. Pola-Falletti nedavno zbral precej podatkov o fantovščini (»fantossina«)[22a].

V slovenski pravno-zgodovinski, zgodovinski in etnografski literaturi se sicer uporablja gradivo, vendar nimamo še niti začasnega pregleda ljudskega prava zapadnih Slovencev. Važni pisani viri (predvsem v mestnih arhivih v Trstu, Gorici, Čedadu in Vidmu, pa tudi v sodnijskih in drugih manjših arhivih na deželi) so skoraj neizkoriščeni v tem pogledu. Samo Jože Macarol je v urbarju graščine Završnik posnel gradivo za spis »Stara pravda« (1926), ki je med dvema vojnama menda edina razprava o ljudskem pravu slovenskega zapada. Študija o sosednjah (it. vicinie), katero je v osemdesetih letih preteklega stoletja napisal advokat C. Podrecca (Podreka, po rodu beneški Slovenec), pa je nastala na podlagi opazovanj na terenu. Avtor je v ta namen prepotoval vso Beneško Slovenijo ter našel ostanke te ljudske pravne ustanove[23] tudi v nekaterih furlanskih vaseh.

Če hočemo imeti popoln pregled ljudskega prava zapadnih Slovencev, bo treba pač sestaviti in razposlati posebne vprašalne pole. Že videmski advokat R. Berghinz je na vprašanja o furlanskih pravnih običajih, objavljena leta 1931., prejel (in deloma izkoristil v spisu o pravnih običajih na levem bregu Tilmenta) nekaj odgovorov tudi s slovenskega ozemlja: 1. F. Berginc in G. Gruntar z Idrskega ob Soči; 2. M. Golia z Grahova; 3. advokat Vl. Orel iz Vipave; 4. dr. G. Marangòn iz Kobarida; 5. M. Primosig (Primožič) iz Klodičev; 6. duhovnik G. Simiz (rodom iz Prosnida, sedaj v Žabnicah v Kanalski dolini) iz Lese. To je nehote tudi jamstvo, da bo nabiranje pravnih običajev, pravnih starin, pripovedk, vraž, pregovorov in vsakovrstnih sledov ljudskega prava med zapadnimi Slovenci uspešno.

5. Ljudski običaji

Pogoji za ohranitev starodavnih običajev so na slovenskem zapadu različni, v nekaterih predelih kolikor toliko ugodni, drugod manj ugodni ali celo neugodni. Vendar pa se je treba varovati prenagljenih zaključkov.

---

[20] Rutar-T, 138. M. Sila poroča, da so tudi na Krasu (v Povirju, Rodiku itd.) oglaševali meje ljudstvu na shodih. Ohranjen je popis mejá v kraškem dialektu; podpisal ga je grof Petazzi l. 1711. IMDK 1895, 226.

[21] Rutar-T, 227.

[22] Rutar-T, 234.

[22a] Associazioni giovanili... I, str. 431—42.

[23] Leta 1931. je bila omejena (po R. Berghinzu) že samo na beneškoslovensko vas Čanebolo.

Pri raziskavanju na terenu bi bilo n. pr. popolnoma napačno izpustiti področja ob velikih prometnih žilah, v okolici mest in v industrijskih središčih, češ »Tu ni nič več zanimivega!« Na krivi poti bi bil, kdor bi se podal za sledjo starih običajev naravnost in samo kam pod Nanos, na Goro, na Cerkljansko, na Bovško ali v Rezijo. Tudi ob železnicah in cestah in blizu mest so namreč zakoreninjeni običaji, ki bi se jih človek tam ne nadejal. Tako se je novoletno koledovanje ohranilo skoraj do danes pred samimi vrati Trsta — v Trebčah —, medtem ko je bolj v notranjosti — v tomajski župniji — prenehalo precej časa prej, mnogokje pa ga niti ne pomnijo več[24].

Pregled ljudskih običajev Slovencev na zapadu bi zahteval posebno monografijo. V tem tesnem okviru lahko navedemo iz bogate zakladnice naših običajev samo nekaj drobcev.

Običaji »od povoja do pokrovca«. Imamo običaje, v kateterih je subjekt in objekt človek sam, od rojstva do smrti. Ko je otrok prišel na svet, so sorodniki »prinesli porodnici v dar štrihan jerbas kruha, moke in drugih reči. Prinesejo še dandanašnji v plenirju. Temu darilu pravijo »prínos« (Ponikve na Krasu)[25]. Dar otroku-krščencu je v tej ali oni obliki še splošno v navadi. Neznano pa je danes povračilo botri, medtem ko so jo pred kakimi 60. leti nekako obvezno obdarovali s predivom. Nekatere so že zaradi tega prav rade šle za botro. »Či (= kje) si dobila tŕko (= toliko) prediva?« »Sem držala h krsti«« (Kopriva na Krasu).

Ženitovanjskih običajev se je mnogo opustilo. Na Krasu (Brje pri Koprivi)[26] se je vaškim fantom, ki so zagradili pot in zahtevali odkupnino za balo, prvi novic postavil po robu že okrog 1870.: novica je bila Lórkova z Brjen, novic pa iz Pliskavice. Zadnje »kolénišče« (nakolenčič) je bilo pri Píhlevih na Brjah nekaj let pred svetovno vojno, ko je prišla k hiši nevesta iz Tupelč. V Beneški Sloveniji zabranijo nevesti vhod v ženinov dom posebni čuvarji ob vratih in oknih; iz tega se razvije nekak proces s sodniki, advokati in pričami; seveda se vse dobro izteče[27].

Smrt. Kadar umrje cerkovnik, ga morajo vsi pokropiti, zato ker je vsem »nunc« (= boter, Kopriva na Krasu). Pozornosti je vredno izročilo, po katerem naj bi bili v starih časih nosili pokopavat mrliče na Krasu k Sv. Eliji na Brje pri Koprivi celo s Štjaka na Vrhéh, na Vipavskem iz Črnič in Šempasa v Sanabor[28]; na Tolminskem pravijo, da so Bohinjci prenašali mrliče na tovornih živalih čez gorska sedla k Sv. Danijelu pri Volčah[29]; Rezijani pa so baje morali pokopavati svoje mrtve v Ahtnu (Attimis)[30]. Po starem obredu ali (bolj verjetno) iz potrebe peljejo Tren-

---

[24] Gl. DS 52 (1940), 37 sl.
[25] Zapisal Domine Pegan leta 1935. Iz moje rokopisne zbirke.
[26] Gl. zgoraj op. 19.
[27] Berghinz v CF VII (1931), n. 8—10, str. 93.
[28] BEDNAŘIK, 128.
[29] Rutar-T, 34; V. Belé, Cerkev sv. Danijela pri Volčah, JA str. 122.
[30] Ustno sporočilo dr. F. Bezlaja.

tarji krsto z mrličem od doma do cerkve na saneh. Samo v ustnem izročilu in še tam poredkoma zasledimo hranjenje mrličev doma. Na Tolminskem ali v Bohinju: »ako je kedo po zimi umrl, obesili so ga v dimnik in posušili ter potem še le na spomlad pokopali«[31]. Isto je čul v Osojanah v Reziji F. Bezlaj l. 1939.

Letni običaji. Drugo vrsto običajev lahko porazdelimo po štirih letnih dobah. Najvažnejša v ljudskih letnih običajih sta dva mejnika: zimski in letni solsticij. Tudi na slov. zapadu sta oba v zvezi s koledovanjem, z zažiganjem kresov in drugimi obrednimi dejanji. Novoletno koledovanje (obhod fantov po vasi) smo že omenili zgoraj. Letno ali ivanjsko koledovanje (obhod deklic-kresnic po vasi) je še životarilo v Brkinih do druge svetovne vojne. Letni ivanjski kres je razširjen po vsem slovenskem zapadu, zimskega pa poznajo na zapadnem robu slovenskega ozemlja nekatere vasi v Teru in se vrši na »piérnahte« (Tri kralje). Med letnimi časi je najbogatejša z običaji spomlad. V one dni, ko sta noč in dan enaka, pada praznik Marije »glavnjénce« (25. III.), ki vtakne »glavnjíco v zemljíco«, da vzcvete. Poudarek je na prebujenju zemlje; otroci morajo ta dan prvič sezuti čevlje in storiti vsaj nekaj korakov bosi, pa naj si je zunaj celo sneg (Kopriva na Krasu). Precej starih običajev se je rešilo v velikonočnem ciklusu. Posebnost je velikonočno pranje »veng« (verig z ognjišča) v reki Vipavi v Mirnu pri Gorici. Najmanj značilna, kar se običajev tiče, pa je jesen. Niti ni še nastopila astronomska jesen, a v Svetém pri Komnu oznanijo sv. Tilha (1. IX.) in s tem — zimo.

Običaji pri delu. Najmanj pozornosti so bili doslej deležni običaji v zvezi z delom. Manjka nam ne samo strokovnih razborov, ampak celo dobrih opisov raznih del, tako na polju kakor pri hiši: oranje, setev, košnja, pospravljanje sena, žetev, gojenje vinograda, trgatev in kasnejše faze pridobivanja vina, pospravljanje jesenskih pridelkov, »slačenje« koruze, ribanje repe, zelja itd. Znano je, da se prav ob nekaterih skupnih delih nudi najlepša priložnost za bajanje, zastavljanje ugank in petje. A ne glede na to, so važni vsi običaji, ki so v kakršni koli zvezi z delom, z moškim in ženskim delom, z deli skupin ali posameznikov, s kmečkim delom in z delom obrtnikov. Zato bo treba čim prej nadomestiti zamujeno.

Verno in znanstveno uporabno podobo ljudskih običajev med zapadnimi Slovenci bomo dobili šele takrat, ko bosta opravljeni dve nujni predhodni deli: 1. zbrati in kritično obdelati vse razpoložljive tiskane in pisane vire; 2. sistematično preiskati vsak kotiček naših tal, oz. zapisati po sodobni folklorni metodi čim več pozitivnih in negativnih odgovorov iz ust »živih virov«.

6. Ljudsko zdravstvo

Slovensko ljudstvo na zapadu je do nedavnega uporabljalo in deloma še sedaj uporablja proti boleznim mnoge pripomočke, ki ne ustrezajo zahtevam sodobnega zdravstva, pač pa so v zvezi z nejasnimi predstavami

[31] Rutar-T, 34.

o izvoru bolezni. Če je bolezni kriv urok, lahko pomaga samo zaurok (= proti-urok, Kopriva na Krasu). Medežíje in recníje, s katerimi so metháli (= zdravili) apotekar, médih in drugi šolani strokovnjaki, niso nikoli uživale zaupanja preprostega ljudstva. Domači lek, katerega je nasvetoval kak berač, stara ženica ali podeležski duhovnik, je bil neprimerno bolj cenjen. Toda lečit ponekod (n. pr. v Hruševici pri Štanjelu) pomeni že skoraj isto kar »zagovarjati«. Zgovor, zagovor, »sagovarna molitva« (Fradel), uorok (Kubed v Istri), zgovarjat (Gornji Kras), pánat (Kras), zauorit (Fradel), zapretít (Budigoji), pretít (Dol. Barnas), besedáti (»so besedál, ma ji njéso pomogli«, Ter): taki in podobni so izrazi, s katerimi zapadni Slovenci označujejo čarovni izrek in z njim združena obredna dejanja, ki naj bi bolezen pregnala. Sodoben ljudski zapis iz Fradela v Beneški Sloveniji nam lepo podaja ta dva elementa — besedo in dejanje: »Lete besiede sgovorin, tricat dagnen in tricat uode varsen...«[32] Izraz beside v pomenu »zagovori« sem čul v Reziji (Učja): besíde za meš, za modrása, za brúnicu (podlasico?) itd.

Lečijo in zagovarjajo lahko ženske in moški. Glavobol, razne »slabosti« in lažje bolezni odpravljajo ženske. Kjer pa gre za kaj hujšega, je potrebna ali vsaj splošno v navadi moška beseda: v Kubedu (Istra) so taki primeri za nahod, zvin in gada. Pri »mali« in »veliki besedi« iz Podkrna so prvo verjetno uporabljale ženske, drugo pa moški, kakršna je pač bila bolezen, huda ali blaga. Moč besede je že vnaprej preračunana glede na zaželeni učinek. Zapadni Slovenci delijo zagovore na dobre — koristne ter slabe — škodljive (sem spada n. pr. »sovražna beseda« iz Podkrna). Dobri zagovori odpravljajo bolezni, slabi pa jih napravljajo, kličejo (na ljudi in živali). Prvi so zagovori v pravem pomenu besede, drugi so le uroki[33]. Druge je cerkev preganjala kot zločin in zlorabo, glede prvih pa si ni bila na jasnem, kaj bi. O tem nam pričajo tudi ljudske zgodbice:

1. Zagovornik Tone Ovčarjev iz Tomaja na Krasu ni dobil odveze pri spovedi. Ko je župnika kasneje pičil modras, da je moral klicati Toneta na pomoč, mu je obljubil, da ne bo nikoli nikomur branil zagovarjati. 2. Podobno se je pripetilo duhovniku iz Pliskavice. 3. Tretji duhovnik pa je zagovorniku, ki je njegovim kravam vrnil mleko, naravnost ukazal, naj ljudem pomaga z zagovori[34].

Zagovore je našel na Goriškem že Pavel Bizancij leta 1583.: oglejskemu patriarhu poroča o ženskah, »ki lečijo ljudi in živali od vsake bolezni s tem, da rišejo kroge, jih premerjajo s čarovniško mero in govore molitve, od katerih pošiljam prepis«[35]. Če ta »prepis« še obstoji, bi bil najstarejši zapis zagovora ne samo na zapadu, ampak v Sloveniji sploh. Pet (neobjavljenih) zagovorov v črnovrškem dialektu (za prisad, kri,

[32] V moji rokopisni zbirki ljudskih pesmi — 6, str. 4.

[33] V Kubedu v Istri so izraze čisto zamenjali: uorok je zagovor, panati pomeni: plačati »suho mašo« za sovražnika, da se začne sušiti, dokler ne umre.

[34] Izvlečki iz moje rokopisne zbirke.

[35] Gruden, 1080.

zmerzau, ogen, sterup; gl. sl. 6) sta zapisala oz. prepisala ob koncu 18. ali v začetku 19. stoletja Jožef Brelih in Janez Čelik. Do novih odkritij so to najstarejši zapisi zapadnoslovenskih zagovorov.

Nekateri zagovori so izgubili svojo obredno funkcijo ter se osamosvojili. Štrekelj ima n. pr. pesem o sv. Katarini (SNP III, št. 6642) z Vélikega brda na Pivki med pobožnimi. Toda nova varianta iste pesmi, ki jo je zapisala štirinajstletna Pavla Tomšič iz Knežaka od žene iz Podstenj leta 1939., nam pove, da je to prvotno bil zagovor:

Kdor bo to molituco zmolu,
se ne bo bav pred ognem ne zgoreti
pred vodo ne utopiti...[36]

Zagovarjanje še danes živi — čeprav podtalno — po vsem slovenskem zapadu; tudi v Beneški Sloveniji in Reziji. V Fradelu sem našel l. 1940. zanimivo varianto Koštiálovega zagovora »za madráse« iz Krna.

Poleg besed pa se naše ljudstvo poslužuje pri svojem zdravljenju tudi zelišč, vode, kamnov, amuletov in raznih simpatetičnih sredstev.

7. Ljudska glasba

Sredi druge polovice 15. stoletja je pri obnavljanju starodavne cerkvice sv. Ivana »v čelè« (v skali) nad Landarjem v Beneški Sloveniji neznan mojster izklesal godca z dudo. Tudi slovenska godca Juri in Petrič, ki se omenjata v Pontablju leta 1536.[36a], sta zelo verjetno godla na dudo. To glasbilo (v starih furlanskih dokumentih »fistula surda«, »pivis sordis«, »piva di sacco« — od tod »pivador« = godec) je bilo morda še do srede 18. stoletja razširjeno po vsem ozemlju zapadnih Slovencev. Najprej je padlo v pozabo pri naših zapadnih sosedih Furlanih, nato postopoma pri nas, le istrski Hrvatje so ga deloma ohranili do danes. Opustitev dude pa je seveda le epizoda v sklopu širših in globljih sprememb, ki se niso izvršile samo v ljudski instrumentalni glasbi, ampak so zajele vso »zvočno in gibno« folkloro zapadnih in osrednjih slovenskih predelov. Kot zelen otok sredi valov, ki so pokrili starejše in bolj primitivne glasbene izrazne oblike, moramo omeniti Rezijo. Celo laik bo v tamkajšnjih napevih takoj opazil nekaj nenavadnega. Vendar pa bo strokovno izvežbano uho lahko zasledilo tudi drugod med zapadnimi Slovenci marsikaj, kar bi zaslužilo vso pažnjo in skrbno obdelavo.

Danes na tem področju lahko pokažemo razmeroma precej gradiva (gl. IV. 7), ki seveda ni vse stoodstotno zanesljivo niti ne odgovarja skraja sodobnim načelom zapisovanja folklorne glasbe, vendar lahko tvori podlago za nadaljnje delo. Treba bo prebiti led ter se lotiti sistematičnega preučevanja do sedaj nabranega gradiva. Še prej pa bo morda dobro, iznebiti se tiste globoko zakoreninjene miselnosti, ki nas je vedno silila k temu,

[36] Št. 803 v moji rokopisni zbirki. Preskrbel mi jo je D. Pegan.
[36a] CF XX (1944), 268.

da smo gledali pesem vse preveč s filološkimi očmi. Upoštevanje in pravilna osvetlitev čisto glasbenih prvin nas včasih lahko pripelje do jedra pesmi, plesu, običaju, vsekakor pa bliže kot marsikateri drugi činitelj. Pričakujemo, da nam bo France Marolt v bližnji bodočnosti dal tudi za ljudsko glasbo zapadnih Slovencev kaj enakovrednega dosedanjim njegovim prikazom, kot so »Tri obredja iz Zilje« (1935), »Tri obredja iz Bele Krajine« (1936) ter »Gibno-zvočni obraz slovenskega Korotana« (1946).

8. Ustno slovstvo

a) Pesem.

Slovenska ljudska pesem na zapadu je po obliki in po vsebini organski del ljudske pesmi, kakršno poznamo na celokupnem slovenskem ozemlju. Motivi, ki jih srečujemo v primorskih pesmih, so doma obenem tudi v dolenjskih, gorenjskih, koroških, štajerskih in prekmurskih pesmih. Slovenska pesem, nastala v katerem koli delu slovenskega ozemlja, se je od nekdaj prosto širila v vse smeri in je prišla vselej tudi na zapad, ne da bi jo mogle zadržati politične, upravne ali druge pregraje. Imamo pa tudi znake, da so nekatere ljudske pesmi nastale na samem slovenskem zapadu in da so od tod potem prodirale proti severu in vzhodu. Variante slovenskih pripovednih pesmi, zapisane na zapadu, so včasih bolj arhaične, morda estetsko popolnejše, ali kako drugače zanimivejše od variant iz ostalih slovenskih pokrajin; nekateri motivi drugod niso znani, ali pa so izpričani samo v nevezani besedi.

Pesmi slovenskega zapada so nam dostopne predvsem v Štrekljevi zbirki »Slovenske narodne pesmi«. Med 8687 številkami je 1383 primorskih ali nekaj več kot 15 %. To razmerje je v primeri z demografskim razmerjem med Slovenci na zapadu in vsem slovenskim narodom nekoliko prenizko. Toda pomisliti je treba, da je Štrekelj imel na razpolago za svojo izdajo celo vrsto starih tiskanih in rokopisnih zbirk od vsepovsod, razen z zapada[37]. Zato je gornja številka prav za prav visoka. Če bi upoštevali samo pesmi, ki so Slovenski Matici ali Štreklju prišle na poziv, objavljen v Ljubljanskem Zvonu leta 1887., bi videli, da je bil slovenski zapad v resnici med pokrajinami, ki so odgovorile na ta poziv z največjim navdušenjem. Posredno ali neposredno je za Štreklja zapisovalo pesmi preko 70 ljudi. Skupaj s starejšimi nabiralci to število naraste na sto ljudi, po poklicu učiteljev, duhovnikov, uradnikov, študentov, gimnazijcev, celo nekaj navadnih kmečkih fantov. Železniški uradnik Jožef Cejan iz Vrtojbe je na primer poslal do leta 1908. devet zbirk pesmi. Učitelj Jožko Velikonja je poslal s Strmca pri Logéh (na beneški meji) 107 pesmi, toda prepozno, da bi mogle biti primerno uvrščene v zbirko. V SNP je očitno slabo zastopana Beneška Slovenija[38]. Nepojasnjeno je vprašanje, zakaj

[37] Gl. seznam virov v uvodu k I. zvezku SNP, str. XVI.

[38] Vendar pa je netočno to, kar trdi S. S. v LUČi VIII, str. 11., da Štrekelj nima »nobene pesmi iz beneškoslovenskih krajev«; gl. danes že nad sto let stare Majarjeve zapise: SNP, št. 4754, 4927, 6450 in nekaj drugih.

urednik ni uporabil Baudouinovih Materialov iz Rezije in Tera. Zbirka bogoslovcev Škura in Gorenščka, nastala leta 1899. po Trinkovi pobudi, pa je bila Štreklju nedostopna. Po prvi svetovni vojni je še nabrala nekaj pesmi v Beneški Sloveniji Renata Steccati iz Vidma; njeni zapisi so deloma izšli leta 1932., deloma pa v tržaških »Razgledih« leta 1947. Razni zasebniki so med dvema vojnama brez dvoma zapisali precej ljudskih pesmi, ki so raztresene po listih in časopisih (n. pr. v starejših letnikih Mladike) ali pa celo v rokopisu, tako da so praktično nedosegljive[39]. Tudi avtor teh vrst hrani večjo zbirko ljudskih pesmi, katere je zbral med leti 1934. in 1941. na slovenskem zapadu. Če bo kdaj prišlo do nove izdaje slovenskih ljudskih pesmi, bo naš zapad v njej zastopan vse drugače kot v Štrekljevih SNP.

Snovni svet slovenskih ljudskih pesmi na zapadu je kaj pester. Pripovedne pesmi, na katere se v tem bežnem pregledu omejim, vsebujejo prvine bajnega, pravljičnega, legendarnega, krščanskega in zgodovinskega izvora. Kozmogonično izročilo nam je ohranjeno v pesmih, kot je »Jezus in svet noseča riba« (SNP I 492), materinopravnega izvora je osrednji motiv legendarne pesmi o sv. Andreju (SNP I 582; DS 1940, 101), rezijanska varianta »Godca pred peklom« (Et XVII, 29) krije v sebi antični orfejevski motiv, »Sv. Anton v pekel prodan« (SNP I 415) prav tako, morda še s primesjo prometejevskega izročila. Pesmi, o katerih menimo, da jim je za ozadje srednji vek, je tudi na slovenskem zapadu precej: so krščansko-obredne, legendarne, nabožne. Baladne pesmi o Lepi Vidi, Mladi Zori in druge so se izoblikovale, vsaj tako kot jih poznamo danes, približno od 10. do 12. stoletja. Toda tudi poznejši zgodovinski dogodki in osebnosti so še našli izraza v ljudski pesmi. Tako so se nekateri starejši motivi (n. pr. rešitev krščanske sužnje iz rok nevernikov) prenesli na zgodovinsko osebnost kralja Matjaža († 1490), o katerem so Tolminci peli že v 16. stoletju.

O današnjem stanju ljudske pesmi v zapadnih slovenskih predelih nimamo splošne študije. Zaključki, do katerih je prišel France Škerl iz Knežaka v disertaciji[40], ki jo je predložil na filozofski fakulteti v Padovi

---

[39] Lep primer, da posamezniki hranijo morda še dragocene zapise, imamo v »Trinkovem zborniku«, ki je izšel poleti 1946. v Gorici. Na str. 90 objavlja L. Zorzut odlomek pesmi o sv. Antonu. Žal, da manjkajo »rojstni« podatki: kdo je pesem povedal, kdo jo je zapisal, kdaj in kje. Bolj natančen je v tem pogledu pisec, ki je isto pesem objavil v furlanskem listu Patrie dal Friul (l. 9. 1947) pod naslovom »S. Antoni a scuele a Udin«. K pesmi »Sv. Anton v pekel prodan« (SNP I, 415) je zapisal zanimivo varianto v Hrušici v Brkinih osmošolec F. Fabjančič l. 1940 (št. 775 v moji rokopisni zbirki). Prej omenjena beneškoslovenska varianta bi bila tretja na isti motiv. Zdaj se ji približuje še odlomek porušene variante iz Vrtojbe oz. Banjšic (Lenček, Ob Jadranu. Etnografski zapiski in študije. Trst 1947, str. 66).

[40] S. F., Stato attuale della poesia popolare slovena nella Piuca. Neobjavljeno; v arhivu slovanskega instituta (Istituto di filologia slava) univerze v Padovi.

4. Zadnja stran kraške hiše: desno stanovanjski del, levo novejše gospodarsko poslopje. Šmarje pri Sežani. (Foto Mahovič — 1947.)

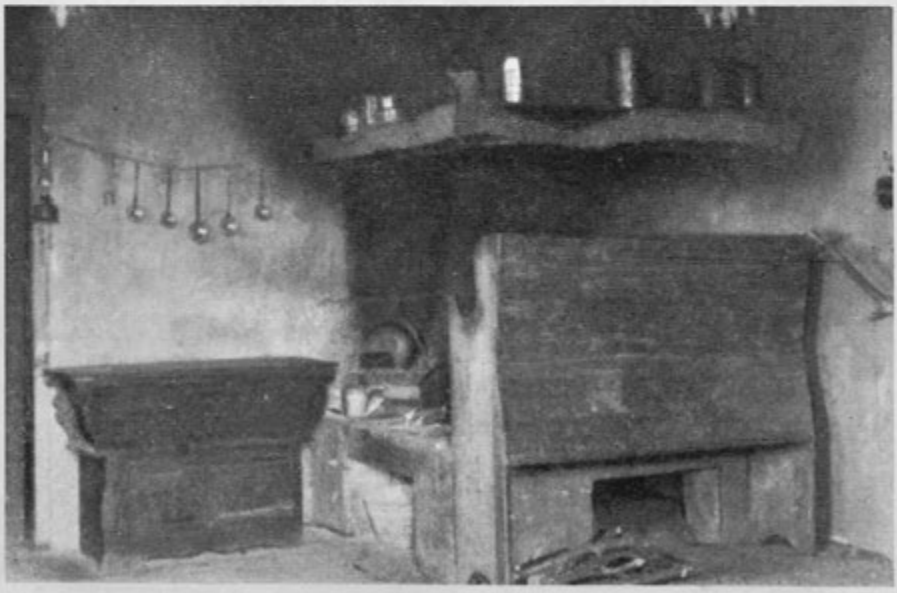

5. Kuhinja z odprtim ognjiščem. Šmartno v Brdih. (Foto Mahovič — 1947.)

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

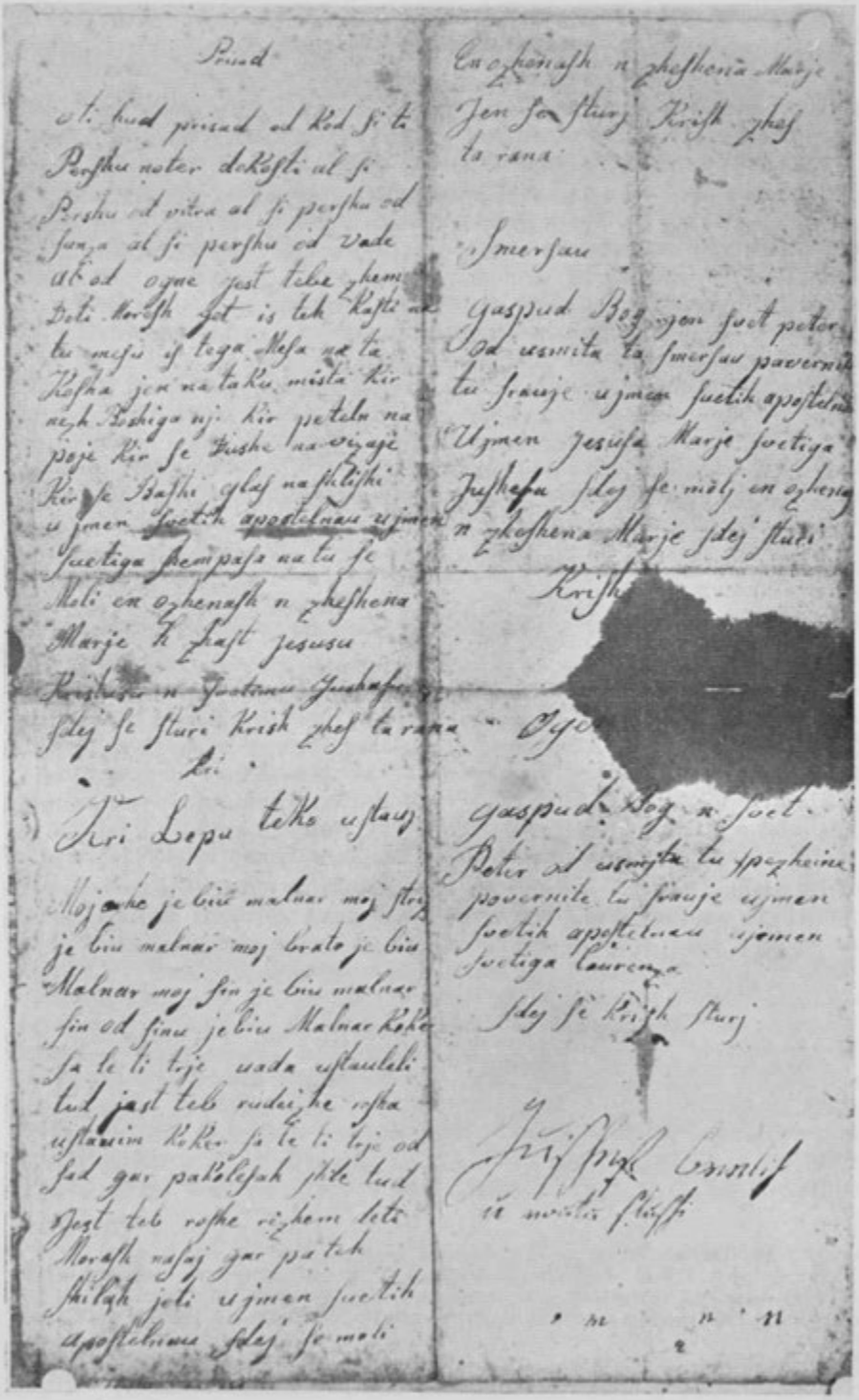

6. Rokopis s cerkljansko-črnovrškimi zagovori. V desnem kotu spodaj podpis: »Jožef Brelih...«

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

1940. leta, se nanašajo samo na Pivko in niti ne obsegajo vse vrste ljudskih pesmi. Na podlagi lastnih opazovanj v mnogih krajih slovenskega zapada, zlasti v Beneški Sloveniji, lahko podam sledeče začasno poročilo:

Med raznimi oblikami ljudskih pesmi je pripovedna pesem ohranjena tu in tam kot relikt v spominu starih ljudi, ali pa si je nekoliko podaljšala življenje, če je prešla v obredno funkcijo (n. pr. pri koledovanju, pri varovanju mrliča ipd.); netvorna je postala verjetno proti koncu 18. stoletja, svojo čisto pripovedno funkcijo pa je izgubila kakih sto let kasneje. Obredne pesmi izginjajo s starim obredjem vred; trdožive so le še zagovorne formule (krajše in tudi daljše), v Beneški Sloveniji morda bolj kot kjer koli drugod. Nabožne pesmi, zlasti daljše pripovedno-nabožne oblike odmirajo ali pa se spreminjajo; poznam primer, ko so otroci šestih do desetih let v Beneški Sloveniji (verski čut je tam posebno zrahljan) zložili parodijo variante pesemske skupine »Jezus mašuje«. Res žive, to se pravi take, da imajo še v sebi tvorno moč, so danes na slovenskem zapadu ljubezenske pesmi (vsaj deloma), v polni meri pa otroške in razne satirične pesmi (vaške, imenske in druge zbadljivke).

b) **Bajke, legende, pravljice, pripovedke.**

Od ostalih besedno-duhovnih umetnin, ki spadajo v okvir ljudskega ustnega slovstva, so bajke, legende, pravljice in pripovedke v ozki zvezi s pripovedno pesmijo. Motivni in idejni svet je tu in tam isti. Formalni pomislek, da so bajke, legende, pravljice in pripovedke navadno (vedno pa ne) v prozi, nas ne sme zavesti, da bi obravnavali posebej blago v vezani in posebej ono v nevezani besedi. Bajka ostane bajka, pravljica pravljica itd., pa naj bo v verzih ali v prozi. In pomisliti moramo tudi, da je nekdaj bilo v pesemski obliki mnogo tega, kar danes poznamo samo v prozi.

Slovensko ljudstvo na zapadu med omenjenimi vrstami ne dela veliko razlik. Najbolj razširjen izraz je práuca, na Cerkljanskem prájerca. Na skrajnem zapadu slovenskega jezikovnega ozemlja, med Terjani na desnem bregu Tera, poznajo danes samo dve osnovni skupini besedno-duhovnih umetnin: 1. ćant (pesem) je to, kar se poje[40a]; 2. vse ostalo, bodisi v vezani ali nevezani obliki, pa je kratkomalo právica — nekaj, kar se pravi, pripoveduje, baja. Vsaka vas ima vsaj enega, navadno pa več dobrih pripovedovalcev, moških ali ženskih. V vasi Ter (ital. uradno Pradielis) sem leta 1940. čul bajati otroka desetih let, Lidia Góbića, ki mi je gladko narekoval štiri »právice« (dve legendi in dve šaljivi pripovedi)[41]. V Beneški Sloveniji slovensko ljudstvo sploh nima nobene druge duhovne hrane v materinem jeziku, zato je bajanje edina

[40a] Izraz peti, pesem sicer ni neznan, pač pa zaradi zanimivega pomenskega prenosa pomeni to, kar je drugod po Slovenskem molitev, moliti.

[41] Baudonin de Courtenay ima v seznamu pripovedovalcev iz Rezije (MATERIALY I) deklico devetih let, F. Sedeju pa je v Cerknem povedal pet pravljic še ne deset let star deček.

priložnost za besedno-umetniško izživljanje (za pripovedovalca) in doživljanje (za poslušalce).

Doslej objavljeno bajno, pravljično in legendarno gradivo zapadnih Slovencev je še raztreseno po raznih (tudi neslovenskih) izdajah in težko dostopno. Gabrščkove »Narodne pripovedke v Soških planinah« iz l. 1910. so najobširnejša in najbolj znana knjižna zbirka, toda prinaša samo tolminske pravljice. Druge pokrajine zaostajajo za Tolminsko. Zlasti šibko je zastopan Kras, od koder pa imamo zanimiv poizkus dialektološkega zapisa: »Topolovo rebro« (Dutovlje, 1882., L. Žvab). Leta 1885. so izšle v Jagićevem AslPh (»prájce« in »smíšьncoe«, katere je zapisal na Cerkljanskem »čisto i strogo dialektično« osmošolec Fran Sedej, poznejši profesor in nadškof v Gorici. Zapisi so nastali v zimi 1872—73 pod neposrednim vplivom Baudouin de Courtenaya, ki je poskrbel tudi za njih dokončno redakcijo in izdajo. Res škoda, da osameljeni Žvabov primer in zlasti Sedejev način zapisovanja nista našla posnemalcev skoraj do danes.

Med beneškimi Slovenci je zapisal in leta 1877. poslal Baudouin de Courtenayu na Rusko nekaj krajših tekstov v dialektu profesor Ivan Vogrič[42]. V spremnem pismu pravi, da je beležil točno po pripovedovanju nekega oglarja iz Čanebole. Drugi zapisovalci pa niso bili tako tankovestni. Domače pravljice in pripovedke so objavljali tudi v furlanščini in italijanščini (Blažutič in drugi). Vendar je bil tudi klic s slovenske strani močan, saj se je Ivan Trinko, najizrazitejša kulturna osebnost v Beneški Sloveniji, oglasil leta 1884. naravnost v Ljubljanskem Zvonu z beneško-slovenskimi bajnimi pripovedmi o vedomcu in divjih babah.

Marsikaj iz našega pripovednega zaklada sta objavila Furlan R. Vidoni in Nemec A. von Mailly. V splošnih opisih življenja in mišljenja zapadnih Slovencev je prišlo že kar v navado[43], da se kot primer njihovega ustnega slovstva navaja izročilo o Zlatorogu ali o Trentarskem študentu, ki sta pač pritegnila pozornost zaradi literarnih obdelav (Baumbach, Lovrenčič) in ne iz etnografskih ozirov.

Značilnejša so mnoga druga izročila zapadnih Slovencev. Krajevne aitiološke pripovedke, kot n. pr. ona o nastanku Krasa, lahko krijejo v sebi prastare motive. V legendarni ciklus o popotovanjih Kristusa in sv. Petra je prišlo dokaj bajnih, pravljičnih in drugih snovi, ki s krščanskim okvirjem nimajo nič skupnega. V svoji rokopisni zbirki folklornega gradiva iz Tera hranim svojevrstno legendo »Káko to se nareáju júdje« (Kako se delajo ljudje), za katero trenutno ne bi mogel reči, je li parodija, ali ne tiči za obscenostjo kaj globljega. Nekatera izročila smo že omenili zgoraj ob pripovedni pesmi, več pa nam takle bežen oris ne dopušča.

c) **Uganke.**

Med Slovenci na zapadu že otrokom v predšolski dobi bistrijo um z ugankami. Kolikor se spominjam, pride prva na vrsto: K o l í k o - m í š t a -

[42] MATERIALY II, str. 193.
[43] Coronini-Cronberg, Lorenzoni in drugi.

címa (Koliko miš tac ima?). Sledijo ji: Reci trikrat »petelin ne kokoš«, Znaš šteti do pet? in podobne stvarce, ki so prav za prav nekake besedne igre, a še najbližje ugankam.

Uganke zastavljajo: odrasli otrokom; mladina (zlasti fantje in dekleta) med sabo ob raznih priložnostih; odrasli med sabo (takrat lahko stresejo iz rokava tudi »ta-mastne«); odrasli, moški in ženske, mladina in otroci vse vprek ob nekaterih skupnih delih, na likofih, slavjih itd.

Uganke, ki podlegajo splošnim folklornim zakonom, nastajajo, živijo in umirajo povsod, zato tudi med zapadnimi Slovenci. Samo na nekaj vasi je bila omejena pred kakimi 50. leti uganka, ki je danes ni več: »Smodínov gospod je znal pisat, brat prav nič — kako je to?« (Kopriva na Krasu. Pojasnilo: Smodínovi — hišno ime — so imeli duhovnika, njegov brat doma pa je bil nepismen. Uganka sloni na dvoumni obliki »brat« = samostalnik ali nedoločnik glagola brati). Bolj razširjena po Gornjem Krasu pa je bila druga uganka »Muj ti Buh nebeški, farman snožeški jen vikar štjački so tekli vsi po ani jački« (Kopriva, 1936). Ključ do tega nerazumljivega teksta in pojasnilo, da gre za uganko, je našel V. Šček v Avberu ali nekje v okolici z varianto: »Farman snožečki in kaplan štjački sta spala oba v eni jački — kako je to?« Odgovor: »Bila sta dvojčka.«[44] Krajevno je ta uganka opredeljena, časovno pa ne več, ker menda nihče ne pomni dvojčkov. Zato pa zdaj preostajata dve možnosti; ali bo ta uganka brez konkretnih okoliščin, ki so sprožile njen nastanek, postala splošna in se ukoreninila med ljudstvom, ali pa bo padla v pozabo. To bo povedal čas.

Doslej nimamo enotne zbirke slovenskih ugank, ki so še raztresene po tiskih in v veliki meri med ljudstvom tudi na slov. zapadu.

d) **Pregovori.**

Leta 1939. sem v »Mislih ob Šašljevi zbirki« zapisal, da v delu Kocbek-Šašelj, Slovenski pregovori, reki in prilike »razen nekaj Erjavčevih drobtinic skoraj ni zastopano Primorje, v katerem vendar živi četrtina Slovencev«.[45]

V novi, popolni zbirki slovenskih pregovorov, urejeni seveda drugače kot je bila Kocbekova in Šašljeva, bo treba to pomanjkljivost odstraniti. Menim, da to ne bo težko. Saj slovensko ljudstvo na zapadu uporablja vsakovrstne prispodobe in izreke, ki poživljajo vsakdanji razgovor.

Poleg splošnih pregovorov imamo precej takih, ki izražajo pokrajinske posebnosti: »Na Krasu je pod vsakim grmom gad«, »Modrasa pusti, Kraševca ubij!«, »Tudi Brkin mora živeti«, »Tolminec niti k maši ne gre brez koša«, »Furlana, cigana in Rezijana ni moč razumeti«, »Bejš vsem Rezjanom na ohcet!«, »Umazan kot višarska svinja« itd.

Toda pokrajinsko preučevanje pregovorov je važno tudi zato, ker ta ali oni kraj lahko hrani boljše variante splošno znanih pregovorov ali pa take pregovore, ki so bili nekdaj verjetno razširjeni tudi drugod, a so se

[44] Navajam iz Ščekovih »Paberkov« po spominu.
[45] Mentor 27, str. 31.

že izgubili. Tako n. pr. ne vem, ali se še kje razen na Gornjem Krasu čuje: »Šeníca je samo za franke (= davke) jen za poberíne« (pod »poberini« so mišljeni graščak, duhovnik in cerkovnik; še pred sto leti si kmet ni mogel privoščiti pšenice ter je za lastno prehrano prideloval le rž, proso, ajdo in v novejših časih turščico). Težko umljiv preostanek nekdanjih časov je tudi tale pregovor iz Koprive na Krasu: »Kadar je pírjevca v lopati, píš nas v uho ta-bogati!« Pirjevica (triticum spelta)[45a] je bila včasih važna za prehrano ubožnejših; ko so pridelek pospravili, niso bili več navezani na pomoč ali miloščino bogatinov, pa so jim lahko zagodli: »Pišite nas v uho!«

9. Ljudski jezik

Jezik, ki ga govori ljudstvo v svojih narečjih, ima širši obseg in starejšo zgodovino kot pismeni jezik, ki je na Slovenskem nastal komaj v 16. stoletju. V ljudskem jeziku zasledimo pojave, ki izvirajo še iz praslovenščine ter so tisoč in več let stari. Zapadno slovensko ozemlje je jezikovno zelo razčlenjeno. Tudi če povežemo sorodna narečja v večje skupine, imamo še vedno opravka z nezdružljivimi enotami. Izmed sedmih osnovnih dialektičnih tipov ali »baz«, v katere Ramovš deli slovenščino, so na tu obravnavanem ozemlju zastopane kar tri oz. štiri: primorska, rovtarska (Tolmin—Cerkno—Črni vrh) in koroška (Kanalska dolina); deloma, zlasti v prejšnjih časih, tudi dolenjska dialektična baza (Notranjsko).

Jezikoslovje in etnografija imata precej široko skupno polje dela. Dialektologijo bi nekateri hoteli celo podrediti etnografiji. To pa ni potrebno. Preučevanje živega jezika je vselej v zvezi s problemi, ki so lastni jezikoslovju, etnografiji in še drugim vedam (psihologiji, filozofiji ipd.). Pri nas n. pr. že Erjavčevi zapiski »Iz potne torbe« lepo kažejo, kako lahak je prehod iz jezikovnega področja v etnografsko. Nekako dopolnilo ali nadaljevanje Erjavčevega dela so Štrekljevi slovarski doneski »Iz besednega zaklada« (1892) in »Iz živega jezika narodovega« (1894), ki vsebujejo prav tako marsikaj etnografskega. Matija Murko se je pri reševanju slovenskih in južnoslovanskih etnografskih problemov uspešno posluževal nove metode, ki je znana pod geslom »Wörter und Sachen«. Nadaljnji važen korak v razvoju je bila obogatitev te jezikovno-etnografske metode z geografskimi prijemi. Najznačilnejši sad teh prizadevanj so danes jezikovni, jezikovno-etnografski in etnografski atlasi. Slovenci nimamo še nobenega takega atlasa. Zapadni del slov. jezikovnega ozemlja pa je (oz. bo) zastopan v atlasu naših sosedov Italijanov. Toda o tem več v IV. poglavju.

10. Ljudske knjige

»B o d i h t u r o z h a s h t e b u k e l z e m e i z h r í e s s v a t u n o i s r e b r u. b o d i b o u z h a n, a l k r a i n z, b e l c o r o s z...«[46]

[45a] Prim. F. Kotnik, O p i r i i n ž e n i t o v a n j s k e m k r u h u. Et. XVII, 51.
[46] Duhovna Bramba I, str. 108 (Razprave AZU I, str. 222).

Ta odstavek nam priča, da izdajatelj koroške »Duhovne brambe« (prvi tisk iz l. 1747 ali 1754) izrecno računa tudi na odjemalce med zapadnimi Slovenci, sicer bi ne omenjal »Bovčanov«[47] in celo na prvem mestu. Verjetno, da je bilo ravno z bovške strani živo povpraševanje po takem blagu in da se je to izkazalo že pri »Kolomonovem žegnu«, ki je izšel v isti tiskarni kot »Duhovna bramba«, le nekaj prej (najbrž med 1736—1754).

Starih direktnih dokazov za širjenje koroških tiskanih izdaj Kol. žegna in Duh. brambe po slovenskem zapadu za zdaj ne poznamo, ni pa izključeno, da jih ne bomo našli. V Njivicah pri Cerknem je prof. Koštial kupil l. 1914. od nekega kmeta en izvod Duh. brambe. V neki župnijski knjižnici na Vipavskem, menda v Batujah pa hranijo Kolomonov žegen[48], katerega je morda kak duhovnik zaplenil med svojimi verniki. Sodeč po neki pripovedki (LMS 1894, 180), so na Cerkljanskem cenili knjigo »Veliki Kalamón« bolj kot zaklad.

Med beneškimi Slovenci so tudi krožile čarovne knjige, le žal, da ne vemo vedno, katere. Že leta 1607. je bil v Vidmu obsojen neki Gio. Battista Nimis, ker je skušal prepisovati neznane črke. Hipoteza G. Vidossija, da so to bile »slovanske knjige, tiskane v cirilici«, je sicer privlačna, vendar z ničemer podprta[49]. Poleg slovenskih knjig, ki jih najbrž ni bilo veliko, so si beneški Slovenci za drag denar kupovali po antikvarnih knjigarnah v Čedadu in Vidmu tudi latinske čarovne knjige, s katerimi so upali priti do skritih zakladov. Ostermann je še v drugi polovici 19. stoletja videl sledeče: Agrippo iz Nettesheima, Petra de Abano, »Clavicole di Salomone«, »Arcana arcanorum«, »Flagella demonum«. Uganka je še, če so se te knjige med našim ljudstvom prepisovale, prevajale in sploh, kakšne usode so bile deležne.

---

[47] Pod izrazom »Bovčani« moramo razumeti splošno Slovence iz Posočja in v širšem pomenu zapadne Slovence. Kdor je nekdaj prišel na Koroško z gorenjske strani, je bil »krainz«; kogar pa je noša in govorica izdajala, da je doma južno od Predila, tega so imeli kratkomalo za »Bovčana«, pač po Bovcu — najbližjem upravnem središču Posočja. Po ustnem sporočilu dr. I. Juvančiča iz Bovca je tudi pri koroških Nemcih v Trbižu, Beljaku in drugod izraz Flietscher (= Bovčan) veljal toliko kot »goriški Slovenec«. Za to, da gornjega poimenovanja nikakor ni jemati striktno, imamo najlepši dokaz prav v navedenem mestu Duh. brambe I, 108, kjer so si izrazi bouzhan-krainz-corosz očitno enakovredni ter označujejo pač tri slovenske veje, ki si tu ob važnem geografskem in kulturnem stičišču med Julijskimi Alpami in Karavankami segajo v roke: Slovenci od Soče, Save in Drave.

[48] S posredovanjem V. Črnigoja, nekdanjega tovariša z goriške gimnazije, sem si l. 1939. izposodil ta izvod Kol. žegna, toda takratni izpiski so se mi med vojno izgubili, da ne morem vedeti, za katero izdajo gre.

[49] Nesprejemljivo pa je to, kar G. V. pravi o Kolomonu: »Un libro del genere [t. j. v cirilici] sarà anche il libro Calamon (calmone = gergo) di una leggenda raccolta fra gli Sloveni sopra Idria e stampata nel Ce fastu?, V (1929), p. 60.« Kolomon je namreč bil irski menih, † 1012 v Spodnji Avstriji. Izvirni naslov knjige se glasi: »To je tapravi inu tazieli COLEMONE-SHEGEN...«, v 23. kapitlu še: »od Kolemona papasha venka dan.«

V ustnem izročilu zapadnih Slovencev imajo knjige velik pomen. Pogostoma se omenjajo zlasti »črne bukve« in njih moč. A tudi tam, kjer se pripovedovalec ne sklicuje na »staro pisanje« ali »branje«, kaj lahko predpostavljamo pisano predlogo. Tako je n. pr. pri prerokovanjih. »Preroki« so bili povsod med ljudstvom dobrodošli, saj se nihče ni zanimal, od kod jemljejo svojo modrost. V resnici pa so ti preroki črpali iz krajših in daljših rokopisnih zbornikov o »sveti Šembilji«, o »Antikristu« in podobno, kasneje tudi iz tiskanih knjižic. Okrog 1860. je n. pr. natisnil neko prerokovanje Paternolli v Gorici[50], podobno »Prerokovanje« pa je izšlo v Trstu celo še l. 1877[51].

Poleg prerokovanj in raznih čarovnih knjig so zelo verjetno krožile med našim ljudstvom tudi drugačne knjige, n. pr. legendarne snovi[52]. Vse naše znanje o ljudskih knjigah na slovenskem zapadu pa bo le ugibanje, dokler ne dobimo v roke tekstov samih. Benečan Lojz Kukovac p. d. »Tamalèt« iz Marsina mi je 1940. pravil v Fradélu, da je pred prvo svetovno vojno ogljaril v kobariškem Kotu in takrat da je pri Mici Vranovi na Svinah videl knjigo, pisano s krvjo[53]. Iz lastnih zapiskov do l. 1936. posnemam še sledeče: 1. Na Krasu je imel »črne bukve« nekdo v Kosoveljah (sežanski okraj). 2. Rajnik Frk v Krajni vasi, krojač in cerkovnik, je tudi imel bukve, iz katerih si je nekaj prepisal Miha Cilčev, a samo dobro, nič takega, kar škodi ljudem. Frk je večkrat iskal zaklade po navodilih iz knjige, a vedno brez uspeha. 3. Stari Turk v Koprivi je baje dobil črne bukve od gospoda Pirjevca ter je znal »zgovarjat« bel na očesu... Na podlagi teh ali podobnih sledov bo mogoče priti do pravih »črnih bukev« in ugotoviti, ali gre za tiske, ali za rokopise, ter še marsikaj.

Doslej nam je na pol etnografsko bukovništvo znano skoro izključno iz severnih in vzhodnih slovenskih pokrajin. Toda važno bi bilo, temeljito preiskati tudi naš zapad. S pozitivnimi in negativnimi odgovori, ki jih bomo dobili, bo laže pojasniti prenekatero temno stran v te vrste »književnosti« Slovenije sploh.

11. Ljudske igre

Preskromno znanje o ljudski dramatiki zapadnih Slovencev sestoji iz maloštevilnih in bežnih omemb:

Goriški jezuitje so v 17. stoletju prirejali svoje latinske duhovne igre (ludi spirituales) kot protiutež ljudskim burkam (comoediae lascivae), ki so jih glumači izvajali na Travniku.

---

[50] Gl. Plesničarjevo bibliografijo »Narod naš dokaze hrani«, Ljublj. 1940, št. 77.

[51] PREROKOVANJE / za / te prihodnje čase / Kaj in kako se bo godilo do sodniga dneva / Drugi natis / Na brane od Daniela Kralja leta 1250 / Prestavil Franc Švara / U Trstu / 1877 / Cena 10 Krajcer. Knjižico (broš., —8°) sem videl poleti 1940. pri duhovniku E. Ferjančiču v Šlovrencu v Brdih.

[52] Gl. Et XVII, str. 27, op. 4.

[53] Menda le z rdečilom. — Mico Vranovo sem iskal takoj 1940., a je nisem našel doma. Leta 1947. pa sem izvedel, da je med vojno umrla. Njena hči Mica se take knjige ne spominja, pravi pa, da je mati res veliko brala. Vse materine knjige pa so bile uničene obenem z vasjo, ki je bila l. 1943. bombardirana.

Med beneškimi Slovenci v Šenpetru so se vršile vsako leto do konca XVIII. stoletja pasijonske igre. Toda v kakšnem jeziku? Na kakšno besedilo? Vse, kar vemo, je to, »da so predstavljali vsak veliki petek a b i m m e m o r a b i l i Kristusovo trpljenje na ravnini poleg sv. Kvirina. Zadnja taka predstava je bila leta 1792., ko je predstavljal Kristusa Ivan Podreka«, praded avtorja knjige S l a v i a i t a l i a n a.

In še v drugi polovici 19. stoletja je Ostermann zabeležil, da v nekih vaseh doline Bele ali v Kanalski dolini pri procesiji na veliki petek nekdo »nosi križ in predstavlja Kristusa, pri čemer hodi bos. Onstran (= na levem bregu) Soče sta s Kristusom tudi dva razbojnika«.

V Žabnicah v Kanalski dolini so tik pred koncem preteklega stoletja videli Drabosnjakovo pasijonsko igro, ki jo je uprizorila — pač na povabilo domačinov — igralska družina iz Malošč v beljaški okolici.

Mnogo znakov ljudske igre ima na sebi uprizoritev Kristusovega trpljenja v Kobljeglavi na Krasu (menda leta 1928). Igrali so dvakrat: na binkoštni ponedeljek in naslednjo nedeljo, obakrat na prostem — na »gorici« pod cerkvijo. Besedilo je verjetno sestavil župnik, toda pomisliti moramo, da so domala v vseh vlogah obširnega dejanja nastopali preprosti ljudje (nad 80 oseb!) in ne poklicni igralci. Igrala je tako rekoč vsa vas, pomagale pa so tudi sosednje vasi, največ Štanjel. Ne glede na posmeh in celo odkrita nasprotovanja, je uprizoritev uspela. Dvomim, da bi bilo treba ta uspeh pripisati verski vnemi igralcev ali gledalcev, saj se je po sosednjih vaseh govorilo, da se Kobljeglavci »s Kristusa norčávajo«[54]. Bolj verjetno je občinstvo pritegnil dogodek sam po svoji izrednosti, zraven pa igra, način podajanja in podobni momenti, katerim se je zavedno ali nezavedno pridruževal še kulturno-nacionalni moment (domači jezik se je prav v tistih letih moral nasilno umikati iz javnosti). Ker so še živi glavni organizator (župnik Drašček) in večina igralcev, bo mogoče izvedeti vse važne podrobnosti o igri, izvedbi in odmevih med ljudstvom. Tudi takratno dnevno časopisje je morda kaj zabeležilo.

Kar se tiče božičnih prizorov za zdaj lahko samo sklepamo, da so nekdaj bili v navadi tudi na slovenskem zapadu. Tekst »Le čuj, le čuj, Ljub sosed moj«[54a] iz Kojskega v Brdih je kot nekak monolog, namenjen za recitacijo v cerkvi.

Pravih iger posvetnega značaja pa med zapadnimi Slovenci še ne poznamo. Izrazito dramatske prvine vsebujejo mnogi običaji (ženitovanjski, med letnimi zlasti zimski in spomladanski). Prof. Kuret je nedavno prišel na sled zanimivi ljudski običajni igri s Cerkljanskega, kjer uporabljajo tudi lesene izrezljane krinke (»larfe«).

---

[54] Ker je prav v tistih dneh toča neusmiljeno pobila kobljeglavsko polje, medtem ko je okoliškim vasem prizanesla, so mnogi videli v tem »kazen božjo« za to, ker so »Kristusa oponašali«. Igre sam nisem videl, nekaj podatkov pa imam od sovaščanov, ki so se udeležili prve ali druge predstave. Iz razgovora z dimnikarskim mojstrom Rudežem iz Kobljeglave, ki je sam igral v vlogi Heroda, sem izvedel poleg novih podrobnosti tudi to, da so isto igro že prej (1911. ali 1912.) igrali v Mirnu pri Gorici, kjer je bil g. Drašček kaplan.

[54a] Št. 77 v moji rokopisni zbirki.

12. Ljudski napisi

Na hišah, kalonah, vodnjakih, mostovih, znamenjih, pokopališčih in cerkvah našega zapada srečujemo slovenske napise. Ob njih bi lahko zasledovali, kako si je slovenska beseda, najprej samo občevalno sredstvo preprostega, neukega ljudstva, polagoma utirala pot — v pisani obliki — z domačih zidov na javne zgradbe. Ta beseda — slikana na platno, les, kovino (na votivnih podobah, pohištvu itd.), vrezana v les (na skrinjah, na predmetih cerkvenega inventarja, itd.), vžgana v les, vklesana v kamen — je vselej po svoje zanimiva, bodisi kulturno-zgodovinsko, dialektološko ali etnografsko. Dokumentarična vrednost napisov navadno raste z njih starostjo; vendar pa to ni nikak zakon; zlasti z etnografskega vidika ima starost podrejen pomen.

Najstarejši naš napis, kolikor mi je doslej znano, nosi letnico 1619, poteka s kraških tal — z Grížan pri Vrabčah na Vrhéh, ter beleži, kdo so bili starešine »v tim času«, ko so »sturili ta pot« (pod, lesen strop v cerkvi[55]. Skoraj dve sto let kasneje — leta 1803. — so vzidali ob dograditvi mostu čez Močilnik med Slapoin in Trgom v Vipavi svojevrstno ploščo. S fotografskega posnetka v Etnografskem muzeju v Ljubljani[56] berem:

IMENITNI MOJSTER MNT̄: TROST
JE STURU TA TERDNI MOST
SKUSI SHPESHE KOM̄: SLAPNSKIGA
JENU POMUZH GR̄: IPAUSKIGA
GOSPODA TADEUSA LANTHIRIA
DE USAK BRES SKRBI ZHES DIRIA
TUDI GR̄: COBENZEL JE DAU
H TEMO DELO EN DOBER MAU
GOSPUD SCARIA JEN TERSHANI
POSEBNU IS DELLAM LOSHANI
SO POMAGALI H TEMU MOSTI
BUCH GA OBDERSH LEIT DOSTI

Ta verzificirani napis razodeva — glede na čas in kraj, v katerem je nastal — precejšno rutino pri pesniku, ki ga je zložil. Pomaknimo se približno sto let bliže, pa dobimo na pokopališču v Koprivi napis, o katerem bo še govora pri ljudski umetnosti: Tukej — postavim — usred mojih — pokojnih — ta spomin — se nesem neker učil jest — hvaležni — Anton Ukmar — h. št. 18. Je iz leta 1905[57].

---

[55] KOS Fr., Ornamentika lesenih poslikanih stropov..., str. 87.

[56] Foto-arhiv E. M. št. 1115. — Za zadnjo vrstico se moram zahvaliti Svetozarju Križaju, stud. arh., ki jo je prebral na kraju samem.

[57] Po lastnih zapiskih. Sedaj objavljeno v tržaškem »Ljudskem tedniku« (1947, št. 80 sl.), pod rubriko »Primorski ljudski napisi«.

9. Glava moža, sklepnik na Dréjetovi kaloni v Šepuljah. 18. stoletje

10. Glava mladeniča, ravno tam. (Foto Mahovič — 1947.)

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

Gornji trije primeri iz raznih dob kajpak ne izčrpajo vseh značilnosti epigrafskih spomenikov slovenskega zapada. Napisi so neredko edini tolmač votihnih podob, znamenj, reliefov itd. Ravno epigrafski podatki predstavljajo včasih zlati ključek, s katerim lahko prodremo do bistva ljudskega ustvarjanja v ožjem in širšem smislu.

13. Ljudska umetnost

Človeku prirojena želja po lepem je tudi zapadnim Slovencem narekovala, da so si iz davnine sèm krasili najbližje in najljubše predmete, zlasti orodje in pohištvo. Obredni, verski in družbeni nagibi so obseg snovanja in stvaritev ljudske umetnosti razširili in poglobili. Pri določanju pokrajinskih značilnosti in posebnosti nam bo v nemajhno oviro to, da nimamo nobene starejše sistematične in homogene etnografske zbirke. Danes je namreč precej pozno iti na teren iskat primerkov te in one oblike. A prepozno le ni: morali se bomo zadovoljiti s tem, kar nam je ostalo.

Nekatere vrste ljudske umetnosti na slovenskem zapadu so samo podaljšek sorodnih vrst v sosednjih centralnih slovenskih pokrajinah. To velja predvsem za poslikane panjske čelnice, ki jih še srečaš po Cerkljanskem, ob Idriji in Bači, a jim je žarišče na vzhodni strani alpskih pregraj[58].

Ljudska arhitektura (razen cerkvene) doslej ni bila deležna posebne pažnje z etnografskega in umetnostno-zgodovinskega stališča, ampak bolj z geografskega.

Lesena plastika, rezljani ali slikani okraski na lesu, slikana znamenja, freske na hišnih pročeljih[59], ljudske podobe na steklu[60], okraski iz kovanega železa itd. so bolj ali manj razširjeni po vsem slovenskem zapadu.

Svet zase pa predstavljajo tvorbe iz kamna, značilne za kraške predele. Iz kamna, to je iz najbolj cenenega gradiva, ki mu je bilo na razpolago, si je Kraševec oblikoval hišo, ognjišče, mizo, stole, posodo in orodje. To je bilo brez dvoma združeno z napori, a ko se je odporna snov vdala, jo je Kraševec vzljubil. S tem pa je bila dana možnost za izpopolnjevanje in olepšavo prvih grobih oblik ter za nastajanje novih, samostojnih, »umetniških« oblik. Tako smo prišli do tega, da je italijanski geograf zapisal o tržaškem zaledju: »Celo stari hlevi imajo na sebi nekaj umetniškega«[61].

Fr. Stelè je svoj čas opozoril, da se nadarjenost sinov te zemlje nujno nagiblje k stavbarstvu, klesarstvu v kamnu in kiparstvu. V kraškem kamnoseštvu da se srečujemo s pojavi kiparskega likovnega pranagona. Pojavi svetovne umetnosti le redko raznetijo tlečo žerjavico. »Kadar se ta dežela odzove velikim tokovom kulture, je to vselej le tedaj, če ustrezajo njenim

[58] Gostilničarju Rejcu, p. d. »Lovrencu« v Nemškem rutu je n. pr. poslikal panje neki mojster iz škofjeloškega okraja. Slikali so sicer tudi domačini, a pred očmi so imeli importirane predloge.

[59] Zanimiva je freska pri »Kovačevih« v Skopem na Krasu, iz srede 18. stoletja, legendarne snovi: sv. Anton in priča iz pekla.

[60] Večjo zbirko podob na steklu z »Gore«, s Cerkljanskega in iz okolice Idrije sem še l. 1941. videl pri ing. Del Neriju v Gorici.

[61] »Perfino le vecchie stalle hanno alcunchè di artistico«; NICE, str. 59.

naravnost prvinskim predpogojem.< To je Stelè podkrepil s primeri iz podeželskih cerkvic, ki hranijo mnogo izdelkov ljudskih mojstrov. Z etnografskega vidika pa bomo morali naša raziskavanja na tem področju znatno razširiti ter zasledovati vse mogoče pojave ljudske umetnosti izven cerkva.

Oblikovanje kamna je na Krasu doživelo v prvi polovici 19. stoletja nekak razcvet, o čemer pričajo fino izdelana ognjišča[62], bogate >šape< vodnjakov[63], >(n)ákule< pri kalonah, včasih z mojstrskimi reliefi. Ta nepojasnjeni razcvet se pričenja prav za prav ob koncu 18. stoletja, v drugi polovici 19. stoletja pa nastopa že tiho propadanje. Letnice, na katere so kraški kamnoseki redkokdaj pozabljali, bodo znatno olajšale preučevanje tega pojava z umetnostno-zgodovinskega vidika. Posebne študije, posvečene oblikam ognjišča, vodnjaka, >kalone<, nam bodo bržkone odkrile marsikaj zanimivega v umetniškem snovanju slovenskega življa na Krasu. V kamen vklesani napisi in imena mojstrov[64], nam neizpodbitno potrjujejo, da gre tu za nekaj domačega, slovenskega. Pri kalonah bi še posebej opozoril na redek primer koloriranja kamna v Brkinih (Misliče, h. št. 17, p. d. >pri Kovačevih<).

Primeri okrogle ljudske plastike v kamnu so redki. Etnografski muzej v Ljubljani hrani dva kipa iz Sanabora pri Vipavi (1. pol. 19. stoletja)[65]. Človeške figure se pojavljajo pri reliefih na znamenjih[66], vodnjakih, kalonah (sl. 9 in 10) itd.; včasih so le bolj linearno-shematično nakazane, včasih pa precej plastično modelirane[67]. Tudi na vaških pokopališčih naletimo tu in tam na poskuse plastičnega oblikovanja: Križani, mrtvaška glava, simbolične živalske figure. Posebno zanimivi so spomeniki, ki niso nastali po naročilu. Tako je kamnosek-samouk v Koprivi na Krasu izdelal dva spomenika svojim dragim; ko mu je — po njegovem trdnem prepričanju — lepo uspel Kristus na križu, je samozavestno pripisal z dletom: >SE NESEM NEKER UČIL JEST!<

III.

Znanstveno sodelovanje s sosedi

Hrvatom v Istri smo Slovenci dali v preteklem stoletju J. Volčiča, ki je skoraj vse svoje življenje posvetil nabiranju njihovih ustnih izročil. Nekatera področja severne Istre bi morali danes družno proučiti slovenski

---

[62] Italijanski zavod za spomeniško varstvo (Sovraintendenza alle Belle Arti) se je zavzel za ognjišča ter je prepovedal rušiti jih.

[63] Lep primer z Gorjanskega na Krasu glej pri Bednařiku, str. 107.

[64] Na Urbáncovi kaloni v Podragi pri Vipavi (iz l. 1845)) sta podpisana Jakob in Janes Oru iz Avbera na Krasu, kar priča, da so boljši mojstri sloveli in prejemali naročila tudi od daleč.

[65] Gl. Stelè, Um. v Primorju, sl. 25.

[66] N. pr. sv. Peter iz l. 1660. na >Petrovem pilu<, Vrhpolje pri Vipavi. (Foto-arhiv E. M. v Ljubljani, št. 534).

[67] Prim. relief, vzidan pred >Píkcovo< kalono v Dutovljah, h. št. 13. (Foto-arhiv Etnogr. muzeja v Ljubljani.)

in hrvatski etnografi, da bi z novimi podatki lahko osvetlili n. pr. etnogenezo Čičev ter vrsto drugih skupnih vprašanj. Zdaj, ko so se uredile politične razmere v teh krajih tako, da bo dolgo zadrževano kulturno delovanje zapadnih Slovencev in istrskih Hrvatov steklo z novo življenjsko silo, bo moči in bo treba vsekakor navezati uspešne medsebojne stike tudi na etnografskem polju.

Nemški znanstveniki po prvi svetovni vojni niso več izrecno obravnavali etnografskih problemov ozemlja, na katerem živijo zapadni Slovenci. Nemške vire iz avstrijske dobe smemo v glavnem smatrati kot zanesljive in nepristranske.

Posebej pa se tu pomudimo pri **romanskih** sosedih, s katerimi si iskreno želimo dobrih odnošajev. Lep primer znanstvenega sodelovanja lahko beležimo pri videmski reviji Ce fastu ?, v katero so pisali tudi Slovenci (I. Trinko, F. Šturm, A. Budal); mnogi Furlani (R. Steccati, GB. Corgnali, G. Perusini itd.) pa so v njej nepristransko razpravljali ali prinašali gradivo v zvezi s Slovenci. Vendar je to menda edinstven primer. Po prvi svetovni vojni je namreč zlasti v novi italijanski pokrajini »Venezia Giulia« na splošno zavladala nekaka ozkosrčnost, ki je na žalost prodrla tudi v italijansko uradno etnografijo. Možje kot Lorenzoni[1], ki po vesti niso hoteli delati krivice Slovencem, so bili osamljeni. Brez pomislekov pa sta pisala Ranieri Mario Cossàr in Francesco Babudri. Cossàr (večletni ravnatelj goriškega deželnega muzeja) v neštetih spisih[2] prinaša ogromno gradiva, ki bi lahko bilo bogata zakladnica za etnografa in kulturnega zgodovinarja, če bi se avtor tako spretno in dosledno ne izogibal celo nedolžnega izraza »Slovenci«. O Babudriju bomo spregovorili posebej. V splošnem imam vtis, da je krajevna italijanska etnografija med dvema vojnama trpela zastoj[3], in to kljub blestečemu zunanjemu videzu (folklorne prireditve, razstave itd.). Uradno vzdušje resnemu italijanskemu etnografu v Julijski krajini ni dopuščalo razmaha, pobud mu ni moglo nuditi, slovensko podeželje pa mu je bilo praktično izpodrezano, saj objektivno o njem ni mogel poročati. Na nekaj primerih bom skušal ponazoriti stališče do Slovencev[4], ki je značilno za del italijanskih pisateljev in znanstvenikov.

Babudri, Fonti vive dei Veneto-Giuliani[5]. Trenutno nisem poučen, kako je to knjigo ocenila italijanska strokovna kritika. V šolski kolekciji »Canti, novelle e tradizioni delle regioni d'Italia«[6] spada po mojem med slabše, čeprav je ena najobširnejših.

---

[1] Glej njegov lepi informativni članek »Gli Slavi delle vallate«; GORTANI, str. 67—95.

[2] Gl. »Medaglione bio-bibliografico di R. M. Cossàr«. LARES XII (1941), 68, 305.

[3] Za furlansko etnografijo to ne velja.

[4] Tudi do Hrvatov, saj v italijanski krajevni literaturi označujejo oboje kratkomalo »slavi«.

[5] Milano, Trevisini, s. a. (toda 1925). Biografske in bibliografske podatke o Babudriju gl. LARES XII (1941), 229 s.

[6] Do leta 1941. je izšlo 14 knjig, od katerih mi je na razpolago 12.

Že v naslovu je nekaj problematičnega: kdo in kaj so Veneto-Giuliani? Kot geografska poimenovanja vobče, bi tudi tole moralo označevati vse prebivalce istoimenske pokrajine, ne glede na jezik, zgodovinski izvor itd. Babudri pa prišteva med Veneto-Giuliane samo prebivalce italijanskega jezika, ostali so tega imena bržkone nevredni »slavi«, »minoranze slave«, »frazioni slave«, »elemento slavo, derivato per la massima parte dall'importazione di Slavi fatta durante le pesti della Repubblica di Venezia«.

S svojo knjigo je Babudri nameraval predvsem podati zaokroženo podobo folklornega dejanja in nehanja Italijanov v Julijski krajini. Temu namenu (ki bi ga mi le pozdravili) pa se očitno pridružujejo še drugi: poraziti javno mnenje z obilico gradiva, prepričati nepoučene čitatelje, da so folklorne stvaritve Slovanov Julijske krajine »neprimerno maloštevilnejše« od italijanskih folklornih stvaritev[7] in da je celo to malo, kar imajo, prepojeno z italijanskimi vplivi[8].

V omenjeni kolekciji je Babudrijeva knjiga edina po tem, da v njej objavljeno gradivo sploh ni opremljeno z viri. Navedeni so sicer kraji, kjer izročila živijo, pri Babudrijevih lastnih zapisih včasih letnica, a nič več[9]. Poleg navedbe, kje je bil tekst objavljen, ali da je neobjavljen, pa bi mi večkrat želeli vedeti tudi za pripovedovalca. Tu in tam se nam namreč vzbuja sum, da je Babudri kaj zaokrožil po svoje[10]. Glede pripovedke »O kraški suši in podzemeljskih vodah«[11], ki jo je baje čul v Štanjelu na Krasu, izključujem, da bi jo mogel čuti v tej obliki. Ni ga Štanjelca, ki bi tako obvladal tržaški italijanski dialekt[12]. Pristno štanjelsko pripovedko si lahko predstavljamo samo v kraškem slovenskem dialektu, vse ostalo je potvorba.

Poglavje »Bibliografia del folklore Veneto-Giuliano« je prav za prav bežen imenski seznam ljudi, ki so se (in se niso) bavili s folkloro Italijanov Julijske krajine. Med »drugojezičnimi pisci, ki so z veliko ljubeznijo

---

[7] »Anche (in) certe produzioni letterarie del folklore de' nostri Slavi, produzioni che sono senza confronto meno numerose (podčrtal M. M.) delle nostrane italiane, il veneto-giuliano entra abbondantemente«, itd. N. d. 139.

[8] Odgovarjati na take trditve — ni vredno. Če Babudri preuči v IV. poglavju navedena dela, bo itak sam moral zavreči svojo površno (da ne rečem zlonamerno) sodbo.

[9] Knjiga je kot vse v tej seriji namenjena »srednjim šolam in izobražencem«, zato upravičeno pogrešamo bibliografske podatke. Brez njih nam je antološki del, ki obsega preko 250 strani, toliko kot neuporaben.

[10] Rad bi vedel, kateri ljudski pripovedovalec v »Lovrani in drugih(?) liburnijskih vaseh« je govoril n. pr. te besede: »Che se no gera Venessia, che sensa cativeria int'i ani de peste la n'à dà i Morlachi, no vessimo gavù più Uscochi«? N. d., str. 277.

[11] N. d., 295.

[12] S težavo bi ta in oni znal povedati kaj malega tudi v italijanščini, a nikoli tako gladko kot Babudri. Izraz »rente el nostro mar« je za Štanjel nemogoč, »carne fumante« v tej zvezi pa sploh ni ljudska oblika; itd.

proučevali ‚veneto-giuliansko'[13] folkloro‹, so tudi B. Haquet (sic), A. Spincic (sic), K. Strekelj (sic), W. Vrbas (sic), A. von Zett[14]... (skupno navaja 17 imen) ...›in še drugi: Nemci, Francozi[15], Slovani, Angleži‹. Sama imena pa seveda povedo malo ali nič. Bibliografija to nikakor ni!

Toda o Babudriju dovolj, saj tudi tam, kjer je kaj dobrega (n. pr. poglavja o običajih), ne vemo, komu bi to pripisali. Na kratko lahko rečemo, da so Fonti vive ›šolska‹ knjiga, ki je zgrešila svoj namen.

Nice, La casa rurale nella Venezia Giulia[16]. Resno delo, s prejšnjim v nikakršni zvezi, pa je že omenjena študija o kmečki hiši: ›La casa rurale nella Venezia Giulia‹. Izšla je med izdajami geografskega instituta univerze v Firencah. Pri nadaljnjem preučevanju hiš na slovenskem zapadu, že zaradi obilnega gradiva iz prvega vira, ne bo mogoče iti mimo te študije.

In vendar nas tudi tu preseneča dvoje stvari. Prvič: avtor sploh ne upošteva novejše slovenske in slovanske strokovne literature, kakor da se za Murkom, Dvorským in Cvijićem nihče ni več zanimal za predmet; mislimo pa, da bi vsaj Melika moral poznati. Drugič: Nicejeve besede: ›L'opera di redenzione delle case rurali nella Venezia Giulia deve avere un fine di più rispetto agli altri compartimenti del Regno: la conservazione e la restaurazione della fisionomia italiana degli insediamenti e delle abitazioni rurali nella terra che costituisce una nostra testa di ponte nell'Europa centrale e nella Balcania[17].

Jezikovno in deloma tudi fotografsko gradivo pa je Nice črpal pri viru, ki še danes ni prišel na dan: ›Atlante linguistico italiano‹ (ALI). Ker to ni delo posameznika, ampak cele generacije, se moramo tudi z njim seznaniti pobliže.

Kako bomo zapadni Slovenci zastopani v jezikovnem atlasu Italije. Na pobudo videmske ›Società Filologica Friulana G. I. Ascoli‹ in po načrtu M. Bartolija so se že pred pet in dvajsetimi leti pričela pripravljalna dela za sestavo italijanskega jezikovnega atlasa. Že površen pregled kvestionarija tega atlasa nam pove, da bo v njem

---

[13] Zdi se mi, da je Babudri tu razširil obseg pojma ›veneto-giuliano‹: saj Karel Štrekelj, kolikor je znano, ni publiciral nič o folklori Italijanov, pač pa mnogo o folklori Slovencev v pokrajini, ki je komaj šest let po njegovi smrti dobila ime ›Venezia Giulia‹.

[14] Res sem radoveden, po kakšni zaslugi je ta Alfred von Zett zašel v družbo mož kot so B. Hacquet, M. Haberlandt, H. Schuchardt, K. Štrekelj. Da le ne zato, ker je na svojem izletu na Učko ugotovil, da Čiči ›in intellectueller Beziehung nicht viel höher stehen als das armselige Vieh, das sie hüten‹?! (Gl. A. von Zett, Im Karste, Touristische Reiseskizzen... Pola, Druck Kleinmayr & Bamberg in Laibach, 1881; str. 14 in 36).

[15] Francozom daje Babudri prednost pred Slovani, vendar se samo en odstavek niže obreguje ob Ch. Yriarte-a, ki je v Trstu in Istri videl to in ono, kar Babudriju in somišljenikom ni šlo v račun.

[16] Strokovnega referata o njej še nimamo; prvi je opozoril nanjo V. Bohinec: Et XVII, 123.

[17] Podčrtal M. M.

zbrano gradivo etnografu prav dobrodošlo. Med vprašanji (nad 7 tisoč) so z etnografskega vidika posebno zanimiva tista, ki posegajo v materialno in občestveno kulturo: družina, hiša, pohištvo, obleka, poljedelstvo, živinoreja, lov in ribolov, obrtništvo itd. Poleg 76 vprašanj za pregovore ali prilike[18] so kot nalašč za etnografa tudi takale vprašanja: 6508: Kako pravite tistemu, ki zdravi bolezni, čeprav ni zdravnik? (Zaželeni odgovor bi bil na Slovenskem takle: »bali, vrač, vračnik« ip.). — 6562 (cfr. 590): Kako pravite pritisku na prsih med spanjem? (slov. odgovor: »mora« ip.). — 6584: Čez nekaj tednov po porodu gre porodnica v cerkev: kako pravite temu? (slov. odgovor: »vpeljevanje«). In tako dalje. Razen kvestionarija je glavni nabiratelj ALI, univerzitetni asistent Ugo Pellis imel na razpolago poseben Etnografski priročnik (»Prontuario demologico«) za nabiranje ljudskih običajev in izročil, katera je beležil ob ugodnih okoliščinah. Povsod pa je fotografiral ljudi, bivališča in sploh krajevne značilnosti.

ALI je vključil v svoj delokrog vse »drugojezične polotoke« v predvojnih mejah Italije. Slovenski jezikovni »polotok« je zastopan z 12 kraji (hrvaški menda s 5). Na podlagi doslej objavljenih poskusnih vzorcev iz ALI-a sklepamo: če bo to delo izšlo nespremenjeno, točno v takem okviru kot je bilo zamišljeno pred vojno, bo — 1. krivično Slovanom bivše »Venezie Giulie«, 2. Italijanom in svetu pa bo nudilo napačno predstavo jezikovnega in narodnostnega stanja v tej pokrajini.

Da bi to ponazoril, sem vnesel v sledečo tabelo slovenske odgovore za dva pojma: »glava« in otroška igra »slepe miši«.

Karta za pojem »glava« (v njej so zaznamovane le oblike, podane tu v mastnem tisku)[19] ti daje vtis, da vsa pokrajina spada v romansko jezikovno področje. Toda če smo se zapadni Slovenci z 10, 20, 30, 40 ali več leti za silo naučili italijanščine, to ni prava dvojezičnost, še manj »simbioza«; zato tudi naše pričevanje za latinski »CAPUT« ali poznejši »TESTA« stoji na krhkih nogah. Prava dvojezičnost je na tem področju doma le v romunskih naseljih pod Učko, v zapadnem obalnem pasu Istre, v Beneški Sloveniji, v Kanalski dolini, med slovanskim prebivalstvom primorskih mest Reka, Pulj, Trst, Gorica in njihovih predmestjih. Nekateri med pravkar naštetimi kraji so prav za prav trojezični. Tudi Pellis je n. pr. v Lipalji vasi (Kanalska dolina) zabeležil tri oblike, a na karto je vendarle prišla samo ena, za to najmanj upravičena. Po uradnem italijanskem štetju z dne 10. dec. 1921 so namreč našteli v Lipalji vasi 189 Nemcev, 118 Slovencev in 35 Italijanov[20], po avstrijskem štetju leta 1910. pa 308 prebivalcev slovenskega občevalnega jezika in 48 nemškega. Kaj naj bi potemtakem predstavljala oblika »tèsta«?! Doslednosti na ljubo

[18] N. pr. Dežuje; moker sem kot..., Ta kamen je gladek kot..., C. je trmast kot..., M. kolne kot..., itd.

[19] Gl. prilogo CF VII, n. 8—10. Kako in kje bodo objavljene slovenske oblike, mi ni jasno.

[20] MARINELLI, str. 310.

bi pričakovali isto obliko tudi v Reziji, v Beneški Sloveniji (št. 2, 3 in 5), kjer je pa prišel na površje furlanski »čaaf«, zato ker je Pellis verjetno zastavljal vprašanja v furlanščini.

Z večjim zanimanjem se bo etnograf pomudil ob pojmu »slepe miši«. V Trstu naletimo na furlansko obliko »slepa mačka« (b a r b a j à t a < *g i a t a v u a r b a; premestitev pridevnika ter prehod g i a > j a sta

Štev.	Naziv kraja: slovenski in uradni italijanski	Geograf. oznaka kraja (po ALI*)	Glava	»Slepe miši« (it. »mosca cieca«)
1.	**Lipalja ves**, Laglesie (Leopoldskirchen)	A g 7	tèsta - kʰopf - glàva	
2.	**Rezija**, Resia	A g 16	čaăf - χlava	ζwᵃrbána [ζrobána] muχa
3.	**Ter**, Pradielis	A g 21	ćaăf - láva	**neznano**
4.	**Bovec**, Plezzo	A h 2	tésta - gláva	
5.	**Sovodnje**, Savogna di Cividale	A h 3	il čaăf - χlava	**neznano**
6.	**Tolmin**, Tolmino	A h 4	tésta - gláŭa	ɵlĭépa mᵉš
7.	**Idrija**, Idria	A h 6	tèšta - gláăva	ɵlípa mẹš
8.	**Ajdovščina**, Aidussina	B h 3	téšta - γʰlàva [glàva]	ɵléipa mẹš
9.	**Komen**, Comeno	B h 5a	la téšta - glàva	ɵlĭépa mᵉš
10.	**Postojna**, Postumia	B h 6	téšta - γláva	ɵlèpe míši
11.	**Divača**, Divaccia	B h 9	téšta - γʰláva	ɵlèpa mᵉš
12.	**Bistrica**, Villa del Nevoso	B b 12	tésta - gláva	móska čéka - ɵlépa mès

»najbrž nastala v slovenskih ustih« — Pellis). Nemško obliko »slepa krava« (p l í n d e k ʰ ú a) srečamo v Trbižu. Slovenska oblika »slepe miši« (razen Postojne povsod v ednini) živi na širokem strnjenem ozemlju, v Beneški Sloveniji je neznana(?), v Kanalski dolini neizpričana, pojavi pa se celo v nemškem jezikovnem otoku Timau (Tischlwang) v

* Geografske temelje ALI gl. v Ce fastu? VII (1931), n. 8—10 str. 31 s.

Carniji: plínta máŭs[21]. Rezijanski prevod italijanske šolske oblike »slepa muha« je nov in osamljen. Ta otroška igra je zelo stara. Njen motiv je: slepo žensko bitje hoče ujeti kako osebo ali stvar. Kakšen naj bi bil prvotni pomen tega? Odgovor na to in podobna vprašanja prepušča Pellis etnografom, katerim bodi ALI dragocen študijski vir.

Že pred objavo so bogati arhivi ALI na razpolago znanstvenikom. Gradivo iz naših krajev (četrt NE) je že zdavnaj zbrano, toda izdaja se zavlačuje. Celotno zbirko je zlasti zavrla prezgodnja smrt Uga Pellisa (1943), kateremu je sledil leta 1945. M. Bartoli, idejni utemeljitelj ALI[22].

S svoje strani želimo, da bi to monumentalno delo moglo iziti kmalu. Če je pa bilo v prvotnem načrtu ALI kaj takega, kar terja danes revizijo, upamo, da je še vedno čas za to in da bo uredništvo ALI vzelo blagohotno na znanje naše brezstrastne pripombe.

*

Važen pogoj pri uravnavanju bodočih znanstvenih odnosov med Slovenci in Italijani v obmejnih področjih je medsebojno poznavanje in spoštovanje. Goričan Graziadio I. Ascoli, morda najslavnejši Italijan, kar jih je dala naša pokrajina, je bil v korespondenčnih in prijateljskih stikih[23] s profesorjem semitskih jezikov in folkloristom Štefanom Kocjančičem, doma iz Vipave, čeprav je ta bil buditelj goriških Slovencev in jugoslovansko usmerjen.

Konkretno bi si slovenski etnografi in folkloristi želeli od italijanskih kolegov, da razpravljajo o svojih problemih tako, kot n. pr. Grafenauer o »Lepi Vidi«. Ivan Grafenauer pa je mogel tako pisati o »Lepi Vidi« zato, ker je natančno vedel, kaj je o »Donni Candiji« ugotovil Michele Barbi. Menim, da brez poznavanja Grafenauerjeve »Lepe Vide« odslej nihče v Italiji ne bo mogel več uspešno razpravljati o »Donni Candiji«...

Znanost ne sme razdvajati, ampak mora družiti. Namesto da bi italijanski in slovenski znanstveniki živeli v večnem — skritem ali očitnem — sporu, bi bilo vsekakor koristneje za napredek znanosti in tudi neposredno za obe prizadeti strani, če bi odslej raje skupno gradili.

---

[21] Po tem in po drugih pojavih krajevnega dialekta Pellis sklepa, da so bili ti Nemci sosedje koroških Slovencev.

[22] Podatke o ALI gl. pri: BARTOLI Matteo, Piano generale dell' Atlante linguistico italiano. Rivista mens. della Soc. Fil. Friulana, V (1924), 205; — PELLIS Ugo, Relazione preliminare per l'edizione dell'Atlante linguistico italiano. CF VII, n. 8—10, 13—46, z dvema prilogama: — BOLLETTINO dell'Atlante linguistico italiano. I, II. Udine, S. F. F. »G. I. Ascoli«, 1933—1936; — id., III. Torino, 1942; Saggi dell'Atlante linguistico italiano. Atti del III. Congresso Naz. di arti e tradizioni popolari (Trento 1934). Roma, 1936, 176/177; — BARTOLI M., Der italienische Sprachatlas und die Arealnormen. Zeitschrift für Volkskunde, 48 Jahrg. N. F., Band 10, Heft 1 (1939), 68—89; — PELLIS U., Le tradizioni popolari nell'ALI. LARES XII (1941), 251; — Pagine inedite di Ugo Pellis. CF XXI (1945), 19—26; — ALIT. CF XXIII (1947), n. 1—4, 54.

[23] Gl. Bednařik, 126.

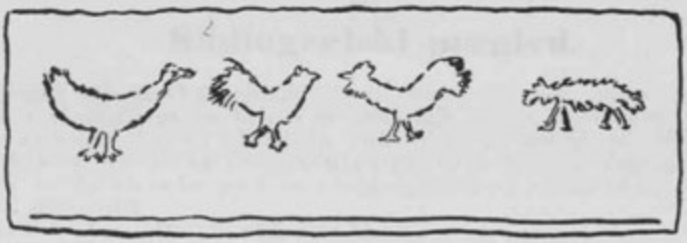

11. Beneškoslovenski pirhi z živalskimi motivi

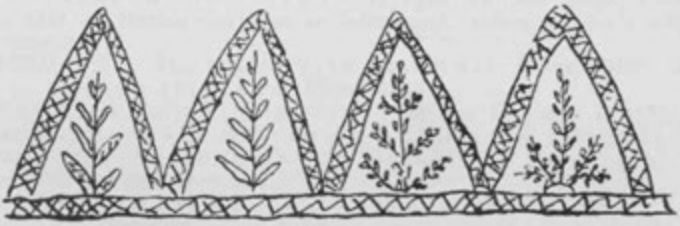

12. Pirhi iz Beneške Slovenije z rastlinskimi motivi
Zbirka E. M. v Ljubljani

IV.

Bibliografski pregled

Pričujoči bibliografski podatki so zamišljeni kot dopolnilo k pregledu po panogah v II. poglavju, na katero se naslanjajo tudi v razvrstitvi. Poleg kratic »Slovenskega biografskega leksikona« uporabljam sledeče:

ARKIV = Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. Zagreb 1851—1872.

ATP = Archivio per lo studio delle tradizioni popolari. Palermo, 1882—1904.

BAUDOUIN = MATERIALY I in II.

BEDNAŘIK = Rado B., Goriška in Tržaška pokrajina v besedi in podobi. Gorica 1932.

CF = »Ce fastu?« Bollettino della Società Filologica Friulana. Udine 1925 s.

CUMIN = Gustavo C., Guida della Carsia Giulia. Trieste 1929.

ERJAVEC = Fran E., Iz potne torbe. LMS: 1875, 1879, 1880, 1882-3.

GORTANI = Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco. Udine 1930.

JA = Jadranski almanah. »Naša založba« v Trstu. Izšel trikrat: 1923, 1924, 1925—1930.

KOTNIK = Franc K., Slovenske starosvetnosti. Ljubljana 1943.

LARES = Organo del Comitato nazionale (italiano) per le tradizioni (arti) popolari. Firenze, 1930—31; Roma, 1932 s.

LUČ = Poljudnoznanstveni zbornik književne družine »Luč«. Trst.

MARINELLI = Guida della Carnia e del Canal del Ferro. Udine 1933.

MATERIALY = Baudouin de Courtenay J., Materialy dlja južnoslovjanskoj dialektologii i etnografii; I: Rezjanskie teksty, S. Peterburg 1895; II.: Obrazcy jazyka na govorah terskih Slavjan. S. Peterburg 1904.

MELIK = Anton M., Slovenija — geografski opis, I/1, 2. SM v Ljubljani, 1935—36.

NS = Narodopisje Slovencev. I. Priredil dr. Ložar, Ljubljana 1944. II. V priredbi dr. Grafenauerja, ni še izšlo, razen nekaj posebnih odtiskov posameznih razprav.

OSTERMANN = Val. O., La vita in friuli. Udine 1940².

PF = Pagine friulane. Udine 1888 s.

PODRECCA = Carlo P., Slavia italiana. Cividale. I: 1884; II. 1887.

Rutar-B = Beneška Slovenija. Ljubljana 1899. »Slovenska zemlja« III.

Rutar-G = Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. 1, 2. Ljubljana 1892-3. »Slov. zemlja« I.

Rutar-T = Zgodovina Tolminskega. Gorica 1882.

Rutar-TI = Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana 1896. »Slov. zemlja« II.

RUTAR = B, G, T in TI.

SNP = ŠTREKELJ, Slovenske narodne pesmi. Ljubljana 1895—1921.

1. Kmečki dom.

BEDNAŘIK, 104: Tipi hiš. — CUMIN, 121 s.: I centri abitati e le loro caratteristiche; (isti), Il gruppo del Monte Nevoso, Bolletinno della Società geografica italiana. Roma 1927; — (isti), Il gruppo di Monte Nero di Caporetto, Annali della R. Università di Trieste, IV. fasc. 1—2. 1932; — (isti), Note geografiche sula Val Bausizza, Boll., 1933. — DVORSKY dr. V., Trenta. Studie ku geografii slovanských sídel, I. Sbornik české společnosti zeměvědné. XX. Praha 1914. (Referat o delu gl. F. S[EIDL] v C VI [1915], 212). — LOŽAR Rajko, NS I, 81 s.: Primorska

ali mediteranska hiša. — MELIK I/2, 585 s.: Primorska ali mediteranska hiša; (isti), Kmetska naselja na Slovenskem. GV IX (1933). Zanichelli 1940 (137 strani, 40 podob v tekstu in 21 tabel). — PETAK Arthur, Über die Herd-Form in der Friaul. ZÖV X (1904), 211. Ni jasno, ali avtor govori o Furlaniji ali o slov. Posočju; novih podatkov o ognjišču ni; priložena slika je nemogoča. — RUTAR. — VURNIK Stanko, Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp. Et IV, 30 s.

2. Ljudsko gospodarstvo

ABRAM Josip, Na Zapotoku. PV XII (1906); (isti), Opis Trente. PV XIII (1907). — BEDNARIK; — (isti), Noč na Adriji. »Obisk« II (1941), 25. — CUMIN. — ERJAVEC. — FERČNIK L., Ovčjereja v Kanalski dolini. B II (1870). — FURLAN Andrej, Naši ribiči. KGMD 1930. — GORTANI. — JUG F. D., Čebelarstvo v Julijski Krajini. SČ 37 (1934). — KOS Milko, Tolminska gastaldija leta 1377. C VIII (1917), 1, 147. — MARINELLI. — POTOČNIK Matko, Vojvodina Koroška. Ljubljana 1909—10. Podatki o Kanalski dolini. — REJEC Maks, Mlekarstvo v naših gorah. KGM 1928. — RUTAR. — TUL Ivan, Kruh iz domače peči. KGMD 1939. — TUMA Henrik, Razni spisi v PV od leta 1908, do 1934. —

Obširen pregled slovenskega ljudskega gospodarstva je LOŽARjev članek »Pridobivanje hrane in gospodarstvo« v NS I, 98 z bogato literaturo na str. 121 sl.

3. Ljudska noša

B., Narodna noša tržaških Slovencev. SS 1893, 173. — BAUDOUIN. — COSSAR R. M., Il cappello nella foggia tradizionale goriziana. CF XVII (1941), 116. — D'ORLANDI-PERUŠINI, Costumi del Cividalese. CF XVII (1941); izšlo tudi v posebnem odtisu z naslovom: »Antichi costumi friulani. Zona di Cividale«). — FISCHER L., Die Tracht der Tschitscher. ZÖV II (1896), 6—23. — I. G. V., Nošnja Slovencev tržaške okolice. N XXII (1864), 50. — I. T., Tržaška okolica. KMD 1908, 73. — LEGIŠA Lino, Iz starih predalov. Jadranski Kalendar »Istra«. Zagreb 1935, 148. Popis bale iz l. 1822, Mavhinje na Krasu. — LOŽAR Marta, Rokavci v slovenskih nošah. Et XVII, 64. — OSTERMANN. — Procesia presv. rešniga Telesa pri starih Slavenih na Laškim. SB IV (1853), 102, 110. — RUTAR. — ŠANTEL Saša, O ženski narodni noši v Julijski Krajini. Jadr. Kalendar »Istra«. Zagreb. 1935, 37—44. — YRIARTE Charles, Les bords de l'Adriatique (poglavji »Trieste« in »L'Istrie«). Paris 1878.

Po muzejih in privatnih zbirkah v Trstu in v Gorici je veliko izvirnih upodobitev starih noš zapadnih Slovencev, a skupnega pregleda o njih ni. Etnografski muzej in Narodni muzej v Ljubljani pa hranita sledeče upodobitve zapadnoslovenskih ljudskih noš: 1. — 5 akvarelov v Korytkovem albumu Słowiańszczyzna, risal F. K. Goldenstein ca. 1838; trije objavljeni v Carniolii VI (1844). 2. — 12 akvarelov iz Arsenovićevega albuma (sreda 19. stol., original v Etnografskem muzeju v Beogradu, facsimile v Ljubljani). 3. — 2 oljnati sliki v naravni velikosti, E. Venturini, 1902. 4. — 3 manjša olja iz 19. stol. 5. — 14 akvarelov Saše Šantla.

4. Ljudsko pravo

BAUDOUIN. — BERGHINZ Raffaello, Questionario... CF VII (1931), 63 s.; (isti), Note sul questionario per la raccolta degli usi giuridici friulani. CF VII, n. 8—10, str. 73; (isti), Usi giuridici ancora persistenti sulla sinistra del Tagliamento. CF VIII (1932), 231, 280, in CF IX (1933), 34, 85. Področje, katerega Berghinz proučuje,

gre od Predila do morja, od levega brega Tilmenta do bivše italijansko-jugoslovanske meje, v Vipavski dolini pa se ustavlja v Ajdovščini. — JOVANOV [= MACAROL] Jože, Stara pravda. Zgodovinski doneski. KGM 1927, 46—51. — OSTERMANN. — PERUSINI Gaetano, Consuetudini giuridico agrarie della Provincia di Udine. Estratto dall'Archivio »Vittorio Scialoja« X (1943). Ima nekaj podatkov o planšarstvu v Beneški Sloveniji in v Kanalski dolini, v dodatku pa podroben pregled krajevnih mer, podprt z dokumenti od 13. stoletja dalje. — PODRECCA II: Le vicinie. — POLA-FALLETTI V. G. Cesare, Associazioni giovanili e feste antiche. Loro origini. Milano, Bocca, 1939—43, vv. 4. Razpravlja tudi o fantovščini v tržaški okolici. — RUTAR.

Splošno o slovenskem ljudskem pravu: VILFAN Sergij, Očrt slovenskega pravnega narodopisja. NS I, str. 217—262.

5. Ljudski običaji

Doslej najbolj pregledno sliko »Slovenskih ljudskih običajev« je napisal Boris OREL v NS I in II. Na koncu njegove razprave je obširna bibliografija, kjer so upoštevani tudi običaji zapadnih Slovencev. Poleg tam navedenega dodaj sledeče:

BEPUT, Un matrimoni te valade dal Resie. PF IX (1897), 10, 167. — MOSER Karl, Die Johannis- und Sonnwend-Feier bei den Slowenen (Kres ali Iwanje). ZÖV XI (1905), 122. — MUSONI Fr., Usi e costumi degli Sloveni Veneti. ATP IX (1890), 26—30, 416—19; — (isti), La vita degli Sloveni. Palermo-Torino, Clausen, 1893; — (isti), Tra gli Sloveni di Montefosca (= Črni vrh v Ben. Slov.). PF X (1898), 161—4. — PODRECCA Carlo, Il natale nella Slavia italiana. ATP XVI (1896). — RIEPPI Antonio, Una curiosa costumanza di montagna in quel di S. Leonardo (o koledovanju na predvečer Treh kraljev). CF XX (1944), 180.

6. Ljudsko zdravstvo

BAUDOUIN. — ERJAVEC, Zlasti LMS 1882—3, 337 s. — KOŠTIAL I., Sieben Beschwörungsformeln (besíde oder zagovori) aus dem slowenischen Teile des Küstenlandes. ZÖV XVII (1911), 171. — MANZINI V., Su alcuni fiori alpini; virtù e leggende raccolte fra gli Slavi del Friuli. Cronaca della Società Alpina Friulana. Udine 1889, str. 225; — (isti), Le virtù delle piante in Friuli. »In alto« 1890. — OSTERMANN. — SAJOVEC J., Vražje zdravila. N XVI (1858), 35. — ŠTREKELJ, SNP III, št. 5166—9 in 5177.

Rokopisno gradivo: BRELIH-ČELIK, 5 zagovorov (bokoričica) v črnovrškem dialektu. — Sodobni zapiski: KOCJANČIČ L., Kubed v Istri; — MATIČETOV M., Kopriva in Hruševica na Krasu, Beneška Slovenija; — MOZETIČ E., Miren pri Gorici; — PEGAN D., Ponikve na Krasu; — TOMŠIČ Pavla, Knežak. (Vse hrani M. M.)

Glavno slovensko literaturo o zagovorih glej pri KOTNIKu, Slovenske starosvetnosti, str. 138—9.

7. Ljudska glasba

HROVATIN Radoslav, Glasbene prvine slovenskih ljudskih napevov. Et XVI, 65—81. Navaja pomembnejšo literaturo o slov. ljudski glasbi. — MAROLT France, Musique et danses populaires du Littoral Slovène. La Marche Julienne, str. 78. AZU v Ljubljani, 1946. (Glej tudi angleško in rusko izdajo.) — MURKO Matija, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami. Et III (1929), 5—54. — OREL Rihard, Slovenske narodne pesmi iz Benečije. GM v Ljubljani, 1921. —

PERUSINI Gaetano, Strumenti musicali e canto popolare in Friuli. CF XX (1944), 251. — SCHOULTZ-ADAJEWSKI Ella, Chansons et airs de danse populaires,... recueillis dans la vallée de Résia. St. Peterbourg, 1891. Ta posebni odtis je izšel štiri leta pred delom, iz katerega je vzet: MATERIALY I, 433 in zlasti 475: »Tableu synoptique des chansons et airs de danse résiens«; — (ista), La berceuse populaire. Estratto dalla Rivista Musicale Italiana, T. II, fasc. 3, Torino, 1895. Ponatis teh uspavank in še druge napeve pa prinašajo MATERIALY II, 197—210. — TOMINŠEK Josip, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov. ČZN XXXII (1937), 308. — TRINKO Giovanni, A proposito del canto popolare. CF VIII (1932), 115. Delen slovenski prevod gl. v »Trinkovem zborniku« (Gorica 1946), 42.

»Glasbeno-narodopisni institut« v Ljubljani pa hrani med drugim sledeče važno gradivo v rokopisu: KOKOŠAR Ivan, 765 slovenskih narodnih pesmi iz Primorja. MS. Ko. 25 (1883); — (isti), Razne nabrane narodne pesmi (Kobaridsko in okolica, 1885—1910). — MAROLTovo rokopisno gradivo iz Rezije (1917), I—VIII. MS. Ma. 102.

3. Ustno slovstvo

a) Pesem: BAUDOUIN. — GLONAR J., Stare žalostne. Ljubljana 1939. — GRAFENAUER Ivan, Lepa Vida. Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi. Ljubljana 1943; — (isti), Narodno pesništvo. Posebni odtis iz NS II. — GORENŠČAK-ŠKUR, Beneškoslovenske narodne pesmi. Objavil S. S. [= A. BUDAL] LUČ VIII (1932), 11—28. — L[EGIŠA] L., Nekaj kraškega drobiža. »Istra« VI (1934), št. 6. — MATIČETOV M. (Ukmar M., Omari B.), Koledovanje v tomajski župniji na Krasu in v Trebčah. DS LII (1940), 37, 101; (isti), Sant'Andrea nasce due volte. LARES XI (1940), 172; — (isti), Rezijanska pripovedna pesem. Et XVII, 26; — (isti), Renata Steccati in njeni zapisi beneškoslovenskih ljudskih pesmi. Razgledi II (1947), 120. — STECCATI R., Sulla poesia popolare in Friuli. CF VIII (1932), 228; — (ista), Canti popolari sloveni in Friuli. Rivista di letterature slave. Roma 1932, 307. (O obeh člankih R. S. je poročal in pesmi ponatisnil DREN Ivo [= A. BUDAL] v »LUČI« IX (1933), 28.) — ŠTREKELJ, SNP.

b) Bajke, legende, pravljice in pripovedke. BAUDOUIN DE COURTENAY J., Sprachproben des Dialektes von Cirkno (zapisi Fr. Sedeja). AslPh VIII (1885), 110, 274; — MATERIALY I: od tod sta prevedla: G. LOSCHI, Saggi di letteratura popolare resiana, 11 pripovedi (gl. »Resia«, Firenze 1898, str. 54 s.), R. VIDONI, Favole, fiabe e leggende della Val di Resia (CF IX, 150, 205), pa 17 pripovedi, katerim dodaja dve novi (»La dannata di Coritis«, »La panna del diavolo«, n. kr., stran 212—3); — MATERIALY II. — CELLA Pietro, I lusinz di Otàles (lejende slovene). CF V (1929), 58. — DREKONJA C., Tolminske narodne pravljice. Zapisali J. Kenda, C. Drekonja in A. Šavli. Trst 1932. — FELLETTIG Tiziano, La visione di Bidàz (leggenda della Slavia). CF VI (1930), 171. — FONOVSKI J., Dve narodni s Tolminskega. Kres II (1882), 139; — (isti), Narodno blago s Tolminskega. Kres II, 577. — GABRŠČEK Andrej, Narodne pripovedke v Soških dolinah — I (25. snopič »Slovanske knjižnice«); — (isti), Narodne pripovedke v Soških planinah — II (29. snop. »Sl. k.«). Gorica 1894; — (isti), Narodne pripovedke v Soških planinah. Gorica 1910. Ponatis treh zbirk (25., 29. in 47. snop. »Slov. knj.«), katerim sledi 16 novih pravljic, iz Kendine zbirke pa so 4 izpuščene. — GLONAR J., »Monoceros« in »Diptamus«. (Postanek in zgodovina pripovedke o Zlatorogu in stare cerkvene pesmi »Jager na lovu šraja«). ČZN VII

(1910), 34—106. — KELEMINA J., Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. MD v Celju, 1930. — KENDA Jožef, Pepeluhar; Mrtvi godec. LZ 1890, 217, 288, 471; — (isti), Narodne pripovedke v Soških planinah — III (47. snopič »Sl. knj.«). Gorica 1896. — KRAGELJ Andrej, »Sam«, narodna pripovedka iz tolminskih hribov. LZ VI (1886), 226. — MAILLY A. v., Mythen, Sagen, Märchen vom alten Grenzland am Isonzo. München, s. a.; — (isti), Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen. Leipzig 1922. — MARTELANC (Obalovič) D., Vedomec. LZ IV (1884), 97. — MATIČETOV M., Iz žive govorice beneških Slovencev. Trinkov zbornik. Gorica 1946, 99. — POTEPAN Škrljev J. (kmet v Zemonu pri Ilirski Bistrici), Odgovor na pitanje družtva za jugosl. poviest. i starine. ARKIV XI (1872), 253. »Se boste nemalo začudili meni, ker sem priprosti kmetčki fant se prederznil, nekoliko, po svoji moči, ob kratkem popisati...« — RUTAR S., Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah. Z 1879, 138. — SILA Matija, Dahovina. Kres V (1885), 212. — TRINKO Ivan, Vedomec. LZ IV (1884.), 40; — (isti), Divje žene ali Krivjopete. LZ IV, 229. — VIDONI Rinaldo, Fiabe e leggende friulane (med njimi se nekatere nanašajo na slovensko ozemlje: »Il castello di Cergneu«, »La grotta di S. Giovanni d'Antro« in druge). CF X (1934), 139, 265 in XI, 49; — (isti), Leggende delle Alpi Giulie. SF IX, 20, 75. — ŽVAB Lovro, Topolovo rebro. Kres II (1882), 627.

c) Uganke. BAUDOUIN ima 27 ugank iz Rezije in eno iz Tera. — ERJAVEC, Uganke, uganálice ali zastavice (90 ugank). LMS 1882—3, 325. — MATIČETOV M., Štiri uganke (iz Tera). Trinkov zbornik, 104. — SEDEJ Fran je zapisal 57 ugank v cerkljanskem dialektu. Objavil jih je B. de Courtenay v AslPh VIII (1885), 275.

Splošno o slovenskih ugankah piše I. GRAFENAUER, NS II, 17.

d) Pregovori. BAUDOUIN. — ERJAVEC. — KENDA J., Tolminski pregovori in reki. KGM 1928, 78—80. — KENDA-DREKONJA, Recila, reki, resníce in modrosti s Tolminskega. LUČ VII (1931), 49—62. — MATIČETOV Milko (Bilič Vane, Japek, Jape Kruh, Orel Vane), Narodni pregovori. M 1937, 428; — (isti), Ljudska modrost, KGMD 1938, 89; — (isti), Nekaj pregovorov s Pivke. Biblioteka za pouk in zabavo XXIII (1939), 90; — (isti), Kako je na Pivki (podlaga sestavku so izvirni pregovori, izreki, kratke pripovedke in anekdote s Pivke). N. d., stran 69; — (isti), Slovenski pregovori, reki in prilike. Misli ob Šašljevi zbirki. Mentor 27 (1939/40), 31; — (isti), Rokopisna zbirka pregovorov — okrog 900 — iz raznih krajev slov. zapada, nastala v letih 1934—1941. — SILA Matija, Kokodúče in krpúče. DS XI (1898), 90. — ŠČEK Virgil (Jožetov Ivan), Starodavno narodno blago, nabrano na Gornjem Krasu. KGMD 1931, 55. — VOGRIČ Ivan (Vogrig G.) je priobčil nekaj slovenskih pregovorov v italijanskem prevodu v knjigi »Pro Slavia«, Čedad 1886 (prim. LZ VI, 639).

Splošno o slovenskih pregovorih piše I. GRAFENAUER, NS II, 12. Največja knjižna zbirka slovenskih pregovorov pa je: KOCBEK-ŠAŠELJ, Slovenski pregovori, reki in prilike. MD v Celju, 1934.

9. Ljudski jezik

BAUDOUIN DE COURTENAY J., Der Dialekt in Sprachproben des Dialektes von Cirkno. AslPh VII in VIII. — ERJAVEC. — LEGIŠA Lino, Kos narečja. Jadr. kalendar »Istra« 1937, str. 67. Kratko poročilo o (neobjavljenem) delu: »Opis narečja v Mavhinjah na Krasu«. — MAŁECKI M., Gwary Ciciów a ich pochodzenie. Lud słowiański I, 1 (1929), stran A 3 in 306; — (isti), Przegląd słowiańskich gwar Istrji. Kraków 1930. — MATERIALY I in II. — RAMOVŠ Franc, Karakteristika slo-

venskega narečja v Reziji. ČJKZ VII, 107; — (isti), Dialektološka karta slovenskega jezika. Ljubljana, 1931; — (isti), Historična gramatika slov. jezika. VII. Dialekti. Ljubljana, 1935; — (isti), Kratka zgodovina slov. jezika. Ljubljana, 1936. — ŠTREKELJ K., Iz besednega zaklada narodovega. LMS 1892. Skoro vse gradivo je zapisal J. Kenda (gl. SBL); — (isti), Iz živega jezika narodovega. LMS 1894.

O slovenskem ljudskem jeziku na splošno je napisal kratek članek, ki izide postumno, BREZNIK Anton, Ljudski jezik. Pos. odtisek iz NS II (v tisku).

Izčrpen pregled dialektološko količkaj pomembnih spisov iz zapadnih slovenskih pokrajin (do leta 1935) prinaša F. Ramovš v Dialektih. Med viri omenja tudi rokopisno gradivo, kot seminarske naloge in podobno: Breznikov »Popis postojnskega narečja« in njegovo gradivo o govorih v Drežnici, Tolminu, Podmelcu; M. Muniha »Narečje Idrije pri Bači«; J. Tominca »Črnovrško narečje«; itd.

Tu bi omenil še dve novejši, skromni deli, ki sta pa po svoje vendarle zanimivi, ker pričata o spoštovanju do slovenskega jezika vsaj na italijanskih univerzah. To sta dve disertaciji, dosegljivi v arhivu univerzitetnega Instituta za slovansko filologijo v Padovi: RIEPPI Paolo, Stato attuale dei dialetti sloveni nella valle del Natisone. Predloženo na filozofski fakulteti v Bologni v akad. letu 1939/40 (prim. DS 1940, 126); — SERAŽIN Jože, o narečju v Kazljah na Krasu. Predloženo na filozofski kakulteti v Padovi, menda 1941 (natančnega naslova nimam).

10. Ljudske knjige

GRAFENAUER Ivan, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«. Nove najdbe in izsledki. Razprave filozofsko-filološko-historičnega razreda A. Z. U. v Ljubljani — I. 1943; 201—311. — KOTNIK. — OSTERMANN, 524, 525 ter Vidossijeva opomba 4 in 4* istotam.

11. Ljudske igre

KOTNIK, 88: Nekaj črtic o slovenskih pasijonskih igrah na Koroškem. — KURET M., Pustne šeme na Cerkljanskem. Et XVII, 101. — MATIČETOV M., »Problemi ljudskega gledališča pri Slovanih« (poročilo o predavanju P. Bogatyreva). Slovenski Poročevalec, 26. II. 1946. — PODRECCA II, 102. — Rutar-B, 115. — STAROVAŠKI (= ŽNIDARŠIČ Fr.), Duhovne igre v Gorici o binkoštih 1622. V božični prilogi »Edinosti« 1926, št. 307. — TRINKO Ivan, JA 1923, 119.

12. Ljudski napisi

Pet »nadgrobnic iz cirkljanskega pokopališča« je zapisal SEDEJ Fr., objavil pa Baudouin de Courtenay v AslPh VIII (1885), 279. — Sedaj gl. tudi MATIČETOV M., Primorski ljudski napisi: priložnostna rubrika v »Ljudskem tedniku« v Trstu od 14. VIII. 1947. (št. 80) dalje.

13. Ljudska umetnost

BEDNAŘIK. — CORGNALI G. B., Curiosità epigrafiche. CF XIII (1937), 118, 293. — COSSAR R. M., Ricordi di una vecchia industria goriziana. La porta orientale I (1931), 807. V historijatu steklarne pri Trebuši ugotavlja, da so tam izdelovali tudi podobe na steklo. — GASPARI Maksim, O ljudskih slikah na steklo. Et XII (1939), 5. — KOS Franc K., Ornamentika lesenih poslikanih stropov v cerkvah na Slovenskem. Pos. odtis iz ZUZ XVII, 1941. — MORASSI A., Antica pittura popolare in Val d'Isonzo. Le vie d'Italia XXIX (1923), 1335. — OREL

Boris, Slovenska božja pot in izvori njene ljudske umetnosti. >Umetnost< VII (1942—3). PERUSINI Gaetano, Mobili popolari friulani. CF XVIII (1942), 30. Med skrinjami prinaša eno iz Kobarida in dve z Goriškega. — RUTAR. — STANIČ Stanko, Iz zgodovine upodobljajoče obrti na Goriškem. JA 1924, 143. — STELÈ France, Stavbar Andrej iz Loke. ZUZ V (1925), 47; — (isti), Magister Martinus Petr(ich). ZUZ VI (1926), 147; — (isti), Umetnost v Primorju. Pri AZ v Ljubljani, 1940. Ima tudi nekaj literature, ki je tu ne navajam. — Š(ČEK) V(irgil), Zgodovinsko razpelo v Lokvi. JA 1923, 124. — VURNIK dr. Stanko, Slovenske panjske končnice. Et III (1929), 157.

Résumé

De l'ethnographie et du folklore des Slovènes occidentaux

Sous le nom de «Slovènes occidentaux» l'auteur désigne les Slovènes qui ont déjà été annexés au royaume italien en 1866, comme ceux qui ont appartenu à l'Italie après la première guerre mondiale. 350.000 Slovènes en tout, établis en masse compacte depuis l'ancienne frontière italo-yougoslave sur toute la zone centrale et septentrionale de la «Vénétie Julienne», et dans le nord-est de la province d'Udine jusqu'à la plaine du Frioul. Ainsi qu'on le voit sur la carte (fig. 1) la région étudiée est une continuation naturelle du territoire ethnographique slovène par delà l'ancienne frontière politique.

Le premier chapitre — Esquisse historique jusqu'à la fin du XIXe siècle — présente ce qu'il y a de plus remarquable comme faits, sources, et auteurs dans le développement de l'ethnographie des Slovènes occidentaux. Les premiers documents, modestes, qui remontent jusqu'au XIVe siècle, sont importants par leur contenu: ils parlent du culte des arbres, des danses mortuaires, des jeux funéraires, des costumes masculins et féminins, de la pêche, et d'autres détails de la vie économique. Le XVe et le XVIe siècle nous transmettent différents témoignages sur les sorciers, les procès d'envoûtement et de magie, ainsi que sur l'art populaire, la musique, l'habitation paysanne. En particulier, l'historien Nicoletti († 1596), du Frioul, nous donne des indications sur les vêtements, l'élevage du bétail, les coutumes matrimoniales, les chansons narratives chez les Slovènes. Par la suite, après ces premiers documents sur les chants populaires, le moine italien Fra Gregorio Alasia publie à Udine quelques chansons nationales slovènes (1607). Mais c'est Valvasor (Die Ehre des Herzogthums Krain, cf. surtout II 43 s et VI 7, 8, 13) qui donne une description ample et détaillée, au surplus enrichie de gravures, de l'ethnographie et du folklore des Slovènes occidentaux. Valvasor a posé la première pierre de l'ethnographie slovène et presque tous les chercheurs, qu'ils soient slaves ou étrangers, ont bâti plus tard sur ses fondements. Parmi les étrangers, B. Hacquet surtout est à citer. Pendant le XIXe siècle, alors que, parmi les sciences, l'ethnographie se constitue comme une discipline indépen-

dante, un vigoureux effort dans les recherches ethnographiques se manifeste chez les Slovènes occidentaux. Outre les érudits locaux, dont les plus remarquables sont Štefan Kocjančič, Simon Rutar et Karel Štrekelj, deux savants, l'un russe, l'autre polonais, ont contribué au progrès des études ethnographiques sur les pays slovènes de l'ouest: I. Sreznjevski et J. Baudouin de Courtenay.

Le second et le quatrième chapitre — «Revue par branches» — comprennent l'essentiel du traité. Dans de brèves rubriques, l'auteur traite plus ou moins en détail des diverses branches de l'ethnographie et du folklore des Slovènes de l'ouest. Une bibliographie dans le quatrième chapitre complète les divers paragraphes du second chapitre: la demeure paysanne, l'économie, costumes populaires, droit populaire, coutumes, médecine, musique populaire, contes et récits oraux, dialectologie, livres populaires, théâtre, inscriptions, enfin art populaire. Sur tout ceci on ne disposait jusqu'à présent d'aucun travail d'ensemble, de sorte que beaucoup de problèmes sont seulement esquissés.

Le chapitre de conclusion nous mène à un problème qui, à propos d'un territoire frontière tellement exposé, est d'une brûlante actualité: «La collaboration scientifique avec les voisins», singulièrement, ici, avec les Italiens. Les controverses de la politique et des intérêts, surgies sous la pression des cercles dirigeants, ne devraient jamais s'introduire dans la science, surtout dans l'ethnographie, laquelle par son essence est un terrain délicat et peut se prêter à des fins non scientifiques.

A cet égard, le passé offre maints exemples de ces déviations, et l'auteur cite un exemple de travail ethnographique nettement négatif: les »Fonti vive dei Veneto-Giuliani« de BABUDRI. A l'avenir, rien de tel ne doit se renouveler. Les Slovènes attendent maintenant, à bon droit, que, par exemple, l'«Atlante linguistico italiano» revise son point de vue et présente la «presqu'ile linguistique slovène en Italie» avec un autre plan que le plan primitif d'avant guerre. Dux passé, il sera bon de reprendre et de redévelopper seulement les exemples positifs de collaboration scientifique, tels que ceux de la revue frioulane «Ce Fastu». Dans l'examen des questions ethnographiques ou folkloriques qui intéressent les deux côtés, le slave et l'italien, il serait recommandable de suivre le même chemin qu'Ivan Grafenauer dans son étude sur la «Lepa Vida» et sa soeur italo-méditerranéenne «Donna Candia». La science ne doit pas séparer, mais réunir.